Jiří Bílý

Mraky nad Vysočinou

Historický román ze 17. století

Nakladatelství ČAS

JIŘÍ BÍLÝ

MRAKY NAD VYSOČINOU

Historický román ze 17. století

Nakladatelství ČAS

Hlasy dávné, zpředené ze vzpomínek
z paměti zvedám. O ně vroucnější je
můj hlas.
Domove, běda, kdo tebe srdcem mine,
jako by sebe ztratil - nebyl z nás.

Miloslav Bureš: Utkáno z pramenů

Autor a nakladatel děkují společnosti Kardiologie Vinohrady, s.r.o.,
jmenovitě panu MUDr. Vladimíru Hrabošovi, za podporu vydání této knihy.

Copyright © Jiří Bílý, 2026

Cover & Layout © Nakladatelství ČAS, Alena Šulcová, 2026

© Nakladatelství ČAS, www.nakladatelstvicas.cz, 2026

ISBN 978-80-7475-614-6

PŘEDMLUVA

Tam, kde si Čechy s Moravou podávají své tvrdé ruce, je Vysočina. V tomto krajovém vymezení, poněkud poeticky specifikovaném, je kus životní zkušenosti, výraz jednoty a bratrství, věčného spojení, něco, co je charakteristické právě jen pro Vysočinu.

Vysočina byla stejně jako jiné pomezní části našich zemí trvale osídlená později než úrodné vnitrozemí. Říkávalo se, že zde končí chleba a začíná kamení. Přesto však vedly přes Vysočinu důležité zemské stezky, po nichž pronikal stále hlouběji do lesního porostu člověk a otvíral slunečnímu svitu zelené přítmí pralesa a poklady země. Nebyly to však jen cesty veřejné, královské, kupecké a mírové. Přicházeli sem i lapkové, podloudníci, vojáci, úředníci a karabáčníci. Světská a církevní vrchnost na nikoho nezapomněla. Každý dostal svého pána a své povinnosti. Lidé, kteří v potu tváře dobývali chléb, padali pod tíží nevolnictví. Padali a zase se zvedali. Hlavním terčem odporu byl spojený útlak dynastie, šlechty a církve, spolu s neměnným hierarchickým systémem, který jej doprovázel.

I na Vysočině nejtíživější povinností poddaných byla robota. Velmi názorně to vyjádřil v roce 1650 italský právník ve službách Habsburků Abraham Brentino, když tehdy projížděl napříč Vysočinou za účelem sepsání zprávy o situaci místních poddaných pro státní správu: „Robota, robota. Jaké je to zvíře! Zeptejte se kteréhokoliv zdejšího rolníka. Robota. Tím je řečeno, že v pondělí musí sedlák orat pole pánovo, v úterý pracovat v pánově domácnosti, ve středu dovážet dříví do zámku, ve čtvrtek žíti obilí nebo řezat slámu, v pátek lovit v rybnících nebo shánět zvěř, v sobotu pracovat na stavbě, v neděli konat službu běhouna. Ze dní učiňte týdny, z týdnů měsíce, z měsíců léta, a porozumíte, jak často se zde stává, že na trh vozívají jen své kosti a svou kůži, protože opravdu nemají nic jiného. Po válce je tu všude chudo, pusto. Grunty jsou pusté, lidé rozuteklí. Na starých základech neb ohořelých stavení staví se proto chudé stavby. Dřevěné, roubené chalupy, holé, bez půvabu, bez radosti. A takoví tam žijí lidé. Při chudé míse, jen s nebeklíčem v rukou, v hlavě starost, co zítra, jak dostát robotě, rodinným závazkům".

S léty doléhala tíha nevolnického systému na venkov stále citelněji. „Nejbohatší v císařství rakouském je česká šlechta", zapsal si o osmdesát let později jeden saský diplomat. „Čeští sedláci žijí ale životem nadmíru bídným. Jejich pán je pánem jejich majetku, jejich těla, jejich života. Tito chudáci zhusta nemají ani chléb, v evropské zemi, která oplývá potravinami jako málokterá.

Bez pánova souhlasu by se neodvážili jít sloužit do jiné vsi anebo naučit se řemeslu. Takové poddanství způsobuje, že se ti chudáci pořád jen třesou a krčí, takže s nimi nelze promluvit, aby vám nejdříve nepolíbili šos kabátu.“ Nic na této žalostné situaci poddaných nezměnil ani robotní patent z roku 1738 s nařízením, že „má při rukovní práci robotéř něco dýl než hovado vytrvati.“ Nebylo divu, když jeden den roboty stačil na výrobu 10 kg chleba. České země, nejrozvinutější z celé habsburské monarchie, nesly od konce třicetileté války, navíc mimo české zájmy, hlavní finanční tíži habsburské zahraniční politiky, vyvolávající téměř nepřetržité válečné střety. Válečné srážky se sice území českých zemí vyhýbaly, ale byly tu znát hospodářsky - vysávaly je obrovskými daněmi a vývozem potravin ze země. Ještě o devadesát let později po událostech v Třešti nejvyšší purkrabí kníže K. E. Fürstenberk píše ve zprávě pro vládu: „Nenáviděné okovy nevolnictví, které připoutávají českého sedláka k jeho gruntu jako k mučednickému kůlu, u něhož je bičován pod tisícerými záminkami a za jediný přečin, jímž se znelíbí vrchnosti nebo jejím úředníkům, pyká po celý život - to vše musí nepochybně činit ubohému českému sedlákovi nenáviděným nejen vlastnictví gruntu, ale i jeho vlastní život. Jen toto poznání může rozřešit smutnou hádanku, proč ubohý selský člověk tak trpělivě a kupodivu klidně, ba často radostně umírá.“

Počátkem 40. let předminulého století si do svého zápisníku zapsala Božena Němcová po nadšeném studiu zdejšího kraje a lidu, využívajíc k tomu pobytu svého manžela, finančního komisaře v Polné, že „tento kraj je končinou malebnou svými kopcovitými útvary a hlubokými lesy, krajem, jež stránky českých dějin naplnil hrdinstvím předků. V tomto kraji, kde bída bývala odjakživa domovem, se však přesto lid nedal nikdy tak ujařmit jako jinde. Žijí tu krásní lidé. Pracovití, družní a přitom tvrdí. Vždycky šli za myšlenkou. Ale není v tom póza. Je v tom něco zvláštního, neboť jsou tomu tak zvyklí”.

Síly, které uvádějí národy do pohybu, jsou dodnes stejné od té doby, co existuje zaznamenávaná historie. Určují dialektiku současnosti právě tak, jako určovaly historii minulou. Zabývají se jimi vědecká pojednání a odborné monografie. V pamětech, archivních listinách a kronikách je zapsán statečný zápas za lidskou důstojnost nejen v dobách feudalismu. Postihnout neměnící se a neměnné zákony je i nejvyšší cíl, jaký může historický román dosáhnout. Chce však v něm spíš upozornit na přítomnost. Nehledá v historii popel, ale hledá v ní oheň. Chce přimět čtenáře, aby získali jasnější pohled na svou současnost tím, že se od ní na čas distancují. Ostatně už Aristoteles se vyjádřil před více než dvěma tisíci lety, že „umělecké líčení historie je vědečtější a seriózněji než exaktní dějepisectví. Básnické umění jde totiž na kořen a podstatu

věci, kdežto exaktní popis řadí jen jednotlivosti jednu za druhou". Jeho názor je nutno brát s jistou autorskou licencí, ale literatura má svoji nezpochybnitelnou metodu poznání života a světa. V každém případě je něčím, co zintenzivňuje prožitek života, kultivuje člověka, jeho poznávací a vnímací schopnosti, harmonizuje jeho osobnost, co ho spojuje s lidmi, s národním kolektivem, s hnutím, jež bojuje o lepší osud lidstva. Lidem jednoho národa je často dán předpoklad pro osudy, podobné osudům jeho jednotlivcům. Je třeba jen vnějšího popudu, kdy ta či ona vlastnost jejich bytosti převládne.

Dávno jsou hroby lidových hrdinů zaváty a zapomenuty. Převalila se staletí, ale příběhy našich předků přečkávají všechen čas. A my se k nim nyní vracíme, oživujeme zapomenuté příběhy, vyhaslé oči, inspirujeme se doznělými přísahami a světly ohňů, když se blížily velké události a lidé se chystali do boje za důstojnější život.

autor

I.

Večer po Třech králích bylo neobyčejně živo v prostorné světnici Pitauerova statku v Třešti; jakmile slunce zapadlo za kopce a slepice si sedly na hřadla, u Pitauerů se počali scházet lidé obojího pohlaví, staří, mladí, v kožiších nebo v dlouhých pláštích z těžkého sukna, s varhánkami a velikými rohovými knoflíky; známí přicházeli ze všech konců městečka. Byl i na Vysočině, na Horácku takový zvyk navštěvovat po Novém roce jeden druhého a přát si do nových časů všeho dobrého. Ženy a dívky přicházely s kolovraty, muži s dýmkami. Jakub Pitauer vítal srdečně mužské, usazoval je na lavicích kolem obrovských, teplem sálajících kachlových kamen a častoval je skleničkou kořalky, pravé žitné, jejíž ostrý pach se mísil s dýmem laciného tabáku, do něhož sousedé přimíchali i trochu sušeného lupení. Stará Apolena, Pitauerova sestřenice, se obírala zase „slabším“ pohlavím. Byl totiž starý Pitauer vdovcem už několik let, Apolena před nedávném rovněž ovdověla a než žít sama daleko od rodného městečka v cizím nevlídném prostředí, kde se jí stejně nepodařilo získat nijak zvlášť náklonnost místních, podařilo se jí alespoň vymámit na tamější vrchnosti povolení k přestěhování se do rodného hnízda, kde vedla bratranci jeho domácnost.

Byla to drobná stařenka, která se zdála ještě scvrklejší pod svými obnošenými šaty. Měla na nohou hrubé dřevěné střevíce a podél kyčlí uvázanou velkou modrou zástěru. Její laskavá hubená tvář, obklopená šátkem, byla snad více zvarhánkovatělá do vrásek než staré jablíčko a rukávy červené kazajky přesahovaly dvě dlouhé ruce s uzlovitými klouby. Prach sýpek, louh prádla a tuk lnů je tak dokonale pokryl jakousi kůrou, rozedřel, zmozolil, že se zdály špinavé, ačkoli byly opláchnuty v čisté vodě; a protože tolik sloužily, byly rozedřené, jakoby samy od sebe svědčily o té vší dřině, kterou musely podstupovat. Protože se Apolena neustále stýkala se zvířaty, osvojila si jejich němotu a jejich mírnost.

V síňce klika stále klapala. Přišel Toník Bárta, bratranec Pitauerův po matce, objevil se bohatý Jakub Drnák z horního konce, nechyběl ani zavalitý Janek Novotný z Hodic, přišel prudký Jan Durlík, výřečný sedlák, mohutné postavy, jiskrných očí a také přicupital stařeček Václav Král, svědomí celého městečka. Objevil se Jakub Pála, letitý muž, kterého vrchnost podezírala, že nadržuje helvítům a luteránům. Aspoň desetkrát už hledali u něho zapovězené knihy, vždy s křikem, bitím, i Pálovy děti jednou sešlehali, mysleli, že se přiznají pod přívalem ran, že na dobrou stopu uhodí - nic platno.

Hospodář Jakub Pitauer, muž asi padesátiletý, atletické postavy, nejvyšší a nejhřmotnější z celého městečka, pravý Goliáš, ale s pěknou tváří, seděl u okna naproti sálajícím kamnům, usmíval se na lidi, pobízel, aby si jen chleba krájeli, aby pili, že ještě je z čeho si brát. Stará Apolena se točila mezi sousedkami seč mohla, i když si bolavé nohy namáhala víc, než bylo zdrávo. Inu, stáří je neúprosné.

Kolovraty příjemně vrčely a v starých kamnech praskal oheň. Pitauer přiložil ohromný pařez - v jizbě se oteplilo až k nesnesení, lidé počali svlékat zimní kabáty. První Pála, po něm Durlík, i sám stařeček Václav Král si povzdechl: „Tady prahne jako v peci." - „Však venku mrzne, až praskají šindele, stařečku," usmál se Jakub Pitauer. „Ba, ba mrzne. Ukrutná zima. Já dosud takovou nepamatuju," ozval se Drnák.

„Hm .... zdá se mi, že v roce šestnácti čtyřicátém druhém nebo třetím byla také taková. Na rok už to stvrdit nemohu, kdepak, ale bylo i ještě za té strašlivé války, co třicet let trvala. Hlava už na to nestačí," povzdechl si stařeček Králů. „A rok byl mokrý."

„Ba, po mokrém roce dost často bývá tuhá zima."

„Říká se to."

„Mně vloni sebral střechu, stařečku," řekl Janek Novotný. A Jakub Pitauer, jenž právě dýmku cpal tabákem, zahučel: „A nám celý sad, mrcha, zkazil."

„Jen kdyby to: jen aby nebylo hůř. Ten vítr možná znamená nějakou velkou pohromu, já nevím, nestraším, ale samo sebou to nebylo. Takové vichřice já vůbec nepamatuji a jde mi už na osmdesátý," vykládal stařeček. „To se snad Luciper ženil." - „E, hlouposti, stařečku, pověry," opovržlivě mávl rukou Durlík. „Nemluv, nemluv, ty jsi ještě mladoch, Durlíku. Počkej, až budeš o pár let starší, budeš jinak mluvit. Mně se ten nový svět vůbec nelíbí. Kdoví, co po nás přijde, jaké divy naši potomci ještě uvidí. Je zle a bude ještě hůř. Ba, arci. Jen aby to zase celý národ nepostihlo. Co nemáme svého pána, své vlády, co nám z Vídně poroučejí, zle a zle. Povídám, aby ještě nebylo hůř! Na dobré se netěšte, lidičky."

„No, uvidíme," prohodil důrazně Pitauer. „Ono na té Vídni, stařečku, ani tolik nezáleží. Špatně by bylo, i kdyby nám jen z Prahy vládli. Pán od pána není." Pála rozmlouval s Durlíkem z Hodic, kterému při nedávné bouřce blesk zapálil stodolu. Sedlák si trpce stěžoval, jak se proti takovému neštěstí bránit. Pála ho důrazně nabádal, aby se ani nesnažil; troufat si kontrolovat nebeské dělostřelectvo, na to prý síly smrtelníka nestačí, blesk je jedním z prostředků, jak trestat lidi za jeho hříchy a varovat je před páchání dalších. Nebohý sedlák zoufale Pálovi vysvětloval, že si není vědom nějakých závažných hříchů a proč ho tedy Bůh tak těžce trestá: „Někdo z tvé rodiny možná hřeší a ty to

nevidíš, ač bys měl," pokáral ho Pála se zdviženým prstem a ještě dodal: „Příčit se následkům blesku znamená zasahovat do božských práv, a je to tedy hřích." To sedláka dorazilo úplně, potřásl bezradně hlavou, bezmocně rozhodil rukama a odvrátil se od Pály.

Sousedé se počali navzájem přesvědčovat, co bude, zdali mír, nebo nová vojna. Všichni se v jednom shodovali jednoznačně, že mír je lepší nežli krveprolévání a nové platy, že by byl čas, aby nastal všeobecný pokoj. Pak by se snad i páni rozpomenuli, že selský stav mnoho vytrpěl a ulevili by mu v robotách, v kontribucích. Vždyť je už k neuvěření zle a běda bědu stíhá. Mluvil Durlík, ozval se uvážlivý Janek Novotný, někdy šplíchl slovo i Pitauer. Sousedky se opět počaly obírat lněnou přízí, kolovrátky hučely stejně jako oheň v kamnech oživený novým polenem. Najednou venku zabouřily těžké kroky. Hospodář udiveně pohlédl na velké dřevěné hodiny; bylo už pozdě, kdo to v samou noc jde na besedu? Dveře se otevřely a objevila se v nich vážná, ostrými vráskami rozrytá tvář třešťského souseda Martina Látala. Hospodář mu pokročil vstříc: „Vítám tě, Martine, jsi hodný, že jsi na nás vzpomněl. Pojď, usedni mezi nás, místa je dost."

„Nemohu, není čas, hospodáři."

„Aspoň na chvilku, však je noc a už nic nepromeškáš."

„Brachu, nesu ti vzkaz od vrchnosti, byl jsem totiž až dosud ve dvoře; máš se připravit, ráno pojedeš s nákladem do Brtnice. Prý nějaké dříví, nevím."

„Já, Martine?"

„Ano, na tobě je řada, tak říkal správce a dráb."

„Ale já nemám čeledína, odešel na svátky," ozval se užasle Pitauer.

„Musíš tedy sám. Nic platno, takový je rozkaz, co naděláš. Ale hleď si vzít nějaký teplý kožich, promrzneš."

„Zatracené časy," vzdychl rezignovaně Pitauer.

„Jen aby nenastaly ještě horší. Dost jsme už vytrpěli, ale nevím, nevím, nebude-li ještě hůř," zahučel Látal. A naraziv beranici na vlasatou hlavu, rozloučil se opět uctivým křesťanským pozdravem a ustaraně odešel.

„Přijde na má slova, sousedi, přijde na ně. Ten hrozný vítr nefouká nadarmo. Jaká hrůza z toho jde. Vždyť vyje, jako by všichni mrtví z hrobů vstávali," ozval se opět stařeček Král.

„Nechme řečí. Myslím, abychom šli domů, aby se Jakub mohl vyspat. Do Brtnice je daleko a což jestli jim hodně naloží na saně, tož aby šlapali vedle koní," povzdechl Pála a první se začal zvedat s lavice.

„Přes kopce. To bude pěkná cesta," zahořekovala Apolena. „Sněhu je všude na půl sáhu. A mrzne. Strašlivě mrzne."

„Jen poseďte, sousedé, však já se ještě vyspím. Noc je dlouhá jako moře a teprve na Nový rok den je delší o slepičí krok, říkají lidé. Jen poseďte, však v džbánku ještě něco šplouchá," zahovořil Pitauer, ale radost mu v hlase chyběla.

„Ráno hlt na cestu ti bude dobrý. Jen pojďme," řekl rozhodně stařeček Král. A namáhavě se zvedl, sáhl po čepici. Za ním ostatní. Všichni se začali loučit, děkovat za uctěnou, každý pronesl nějaký ten dobře míněný „vinš", ale všechna slova zněla jaksi hluše, jako by byla pronášena v předtuchách nějaké velké události, která bol a žal rozseje po široku, po daleku ... Jakub Pitauer se sice snažil na rozloučenou udat nějaký ten veselý šprým. Začal, ale nedopověděl, jako by mu cosi kleštěmi hrdlo stáhlo ....

Sotva zapadly v síňce dveře za posledním návštěvníkem a hospodář se začal pomalu svlékat, ozvaly se znovu kroky na zápraží, byly však sotva znatelné, jako kdyby jen lehce provanul vítr a opatrně přivřel dubovou okenici. Nebylo divu, hned poté se ve dveřích objevil štíhlý, mladý, asi čtyřiadvacetiletý mladík skoro jemné tváře, usměvavých, výrazných očí. Byl to mladý Pitauer, Pavel, obecně zde zvaný „študent", neboť absolvoval několik latinských tříd v Jihlavě. Nikdo nevěděl, proč a co se stalo, když starému Pitauerovi najednou vrchnost nařídila, aby vzal synka z latinské školy a přidržoval jej raději k hospodářství ... Nemálo peněz bylo pryč a také všechna naděje, že synek bude pánem, že se mu jednou povede líp nežli rodičům. Nadarmo běžel na zámek, nadarmo ukazoval povolení. Vysmáli se mu, roztrhali ceduli, řekli mu, že si vrchnost může dělat, co se jí zlíbí. Jednou povolení dá, podruhé ho vezme zpět … A nelíbí-li se mu, že syn je doma, na statku, ať řekne, hned jej pošlou na vojnu, však lidí je tam potřeba, vojáci padají v bitvách jako mouchy. Ať jen tedy řekne … Starý ovšem zaťal zuby, mlčel, pohrůžka, že by mu syna poslali ještě na vojnu, působila jako rána palicí. Pavel Pitauer tedy nechal latiny, starých řeckých mudrců, aoristů, vrátil se domů a otáčel se kolem hospodářství. V zimě, když nebyla práce na poli, pomáhal otci tkát. Bylo tehdy v Třešti tkalců a soukeníků hodně, ale žádný nebyl tak učený jako Pavel Pitauer, i s farářem se několikrát na jazyky chytl. Ale třešťský farář byl uznalý, nezlobil se. V čem, tomu třešťští Horáci dobře nerozuměli, avšak viděli, že v tváři brunátní, že rukama prudce šermuje. Och ano, ten mladý Pitauer se nedá! A robotníci měli radost, že se mezi nimi nalezl kdosi, jež i na - jinak mezi místními vcelku oblíbeného - velebného stačí. Farář Markrab nebyl vůbec zlý člověk. Pavel Pitauer byl však člověk bystrého ducha, zkoumavého; hodně pochytil z knih, které mu byly dány ve školách a z dizertací otců z Tovaryšstva Ježíšova. Dostal se i k zapovězeným knihám, v koleji jich bylo dost, ale byly zamknuty v jedné cele. Páter Anselm je studoval, aby mohl psát repliky, odpovědi, vyvracel plod herese

a protikatolické názory. Byly tam knihy vědecké, knihy historické, náboženské traktáty a páter Anselm s prací, jež mu byla svěřena, příliš nepospíchal, rád si nalil červeného vínka, pravého jagerského, někdy se napil tak pořádně, chlapsky, že celý boží den z práce nic nebylo a večer ... kdo by pracoval večer, když je zítra taky den? A Pavel Pitauer postřehl, kdy páter Anselm víc holduje nápoji, nežli přemítání o těžkých kacířských bludech, opatřil si klíč a tajně si z páterovy knihovny tu a tam odnášel knihy, jež hltavě čítal dlouho do noci, ba často až do časného jitra. Bylo ovšem nutno oklamat otce profesory, frátery dohlížitele, sodály, spolužáky, ale touha po ovoci ze zapovězeného stromu Pitauera neopouštěla, i když nebezpečí těsně kolem chodilo …

Pavel zašel do jizby, pozdravil a na vysvětlenou svého pozdního příchodu řekl: „Byl jsem u Míly v Hodicích. Fouká tam pořádně."

„Fouká," přisvědčil starý.

Hospodyně přistrčila vyřezávanou židli. „Sedni si, vysvleč se, najíš se a jdi hned spát. Zítra časně musíš jet s otcem na robotu. Něco povezete do Brtnice na zámek."

„Kdo říkal, teto? Potkal jsem u dubu Janka Novotného, když se vracel domů, něco na mě křičel, ale v té slotě jsem neslyšel jediného souvislého slova. Jen jsem vyrozuměl, že prý se vrací od nás." - „Byl tu před chvílí soused Látal ze dvora, přinesl vzkaz od správce."

Temný stín přeletěl přes Pavlovu tvář, sedl si, protáhl klouby a letmým pohybem ruky si načechral kaštanově hnědé, bujné vlasy, dlouhé, jež mu jako lví hříva spadaly na ramena. Otec i při špatné náladě po něm zálibně hodil pohledem: „Co dělá Míla, Pavle?" Zmínka o Míle - od té se totiž mladý Pitauer vracel ze sousední vesnice, z Hodic, příslušející taktéž k panství - vyvolala na Pavlově tváři příjemný úsměv: „Pozdravuje vás, otče, a vám, teto, děkuje ze to vřeteno." Apolenina tvář se snad poprvé za večer pořádně rozjasnila. Měla Pavla ráda jako vlastního a jeho nevěstu si oblíbila už teď.

„A jinak co nového? Pověz přece."

„Nic veselého. Doslechl jsem se, že náš hrabě prodal brtnickým celý les u Čertova hrádku, jen na dříví, na přestavbu zámku. Hradební příkopy a opěrné náspy za hradbami totiž potřebují dřevěné vyztužení, jinak by je koule moc trhaly. A brtničtí jako by se chystali na novou vojnu, o překot pracují zedníci, tesaři, podavači. Hm, nic dobrého z toho nekouká!"

„Dříví až do Brtnice ... Tak proto tedy přišel Látal s tím vzkazem od vrchního. Už tomu rozumím."

„Ale hrabě, otče, prodal hodně lacino a s dovozem na místo. Mluvili o tom v panské kanceláři, když jsem odpoledne čekal na vrchního. Mluvili německy, nevěděli, že já německy trochu chytám."

„No, co na tom. Když prodal, prodal, však také potřebuje asi denáry."

„Ano. Ale my tenhle obchod zaplatíme. My, sedláci a soukeníci." - „Nerozumím ti." - „Hrabě prostě prodal dříví s dovozem. Rozumíte, celý les, ohromnou spoustu klád. Nu a páni v kanceláři se těšili, že odvoz do Brtnice bude ukrutně laciný! Chalupníci z celého panství budou muset dříví rubat mimořádnou robotou a sedláci ho zadarmo odvážet do Brtnice." - „Není možná," ulekaně vyhrkl otec. - „Nevím, slyšel jsem to tak." - „Sedláci z celého panství že povídali?" - „Ano, tak ... " - „A zadarmo, povídáš?" - „Ovšem, pouze mýta jim budou hrazena vrchností a na stravu obdrží čtyři denáry na den. Oves pro koně a chléb ať prý si vezmou z domova." - „Chléb, chléb! Kdyby byl. Vždyť se loni neurodilo, měli jsme tu dvojí krupobití," vybuchl otec Pitauer.

„A ovsa také nezbyt není," zahořekovala Apolena. „Vždyť z něho placky pečeme, nechceme-li umřít hlady. Čtyři denáry na den, proboha, co za to člověk koupí? Nic. To aby šel světem žebrotou, jako starý Krejča chodí."

„Páni ovšem myslí, že je sedlákům kdoví jak blaze," zesmutněl mladý Pitauer.

„Není možná, aby něco takového chtěli. Vždyť není takový zákon. My jsme povinni dovézt vrchnosti obiloviny a potřebné dřevo na pálení, ale když najednou prodá Herberštejn celou dubinu komusi třetímu, nejsme povinni dřevo odvážet. Že by nás chtěli tlačit proti všemu právu?"

„Nu ano, otče. Proč ne?"

„Já nemohu, hochu, uvěřit ..."

„Co jsem slyšel, to jsem pověděl," sykl Pavel. „Právo nemají, patenty jsou dost jasné. Byly před časem dělány urbáře, kde byly naše povinnosti vymezeny, ale kdo jich dnes dbá? A u koho hledal ochranu? U krajského? Vždyť je sám vrchnost. U sněmu? Tam rozhodují také vrchnosti. U krále? A jak se k němu dostat? A Vídeň je tak vzdálená místem i cítěním. Nanejvýš by dal prozkoumat stížnost svým rádcům. A kdo jsou ti? Taky takové vrchnosti. Je to prostě začarovaný kruh. Myslím si proto, že bychom se měli opřít u prvního článku, naší vrchnosti. Ale všichni, do jednoho se vzepřít. Nedat se!"

„Já nevím, synku," řekl otec povážlivě, „to víš, vrchnost je vrchnost a ta je na nás zlá. Ale aby nebylo ještě hůř. Ty jsi přece študovaný člověk, ale ty knihy, které ti starý Pála půjčuje, se mi nelíbí. Aby ti v hlavě z nich něco nedobrého nevzešlo. Víš, co páni pátrés říkali, když u nás meškali předloni na misiích …" - „Má řeč, otče, je," nedal se odvést stranou Pavel, netrpělivě vskočiv otcovi do řeči, „že právo je na naší straně. Ale musíme počkat, až se dozvíme něčeho určitého."

Otec cosi neurčitého o spravedlnosti odpověděl, bezmocně pokrčil rameny a začal se pomalu odstrojovat na lože. Stará Apolena mlčky přiložila ještě

do kamen, tiše smetla v předsíňce sníh, popřála oběma dobrou noc a s povzdechem se jako poslední odebrala k spánku. Jen aby nás Pán Bůh chránil ode všeho zlého, říkala si ještě na loži, když odříkávala desátek. Nebožtík její muž byl taky prudká povaha, jako Pavel, a nic dobrého na světě se nedočkal. Co se naláteřil, nastýskal, ponížené supliky na zámek za robotníky nasumíroval, nic to platné nebylo. Ba, bylo ještě hůř. Bože a co její otec, bratr Jakubova otce, toho, co zde za stěnou ve spánku tak těžce oddychuje sedřen těžkou prací, který prožil tu hroznou třicetiletou vojnu, v níž mu hladem zemřela žena a tři děti, jen ona, Apolena, nejmladší dítě, se těšila z putujícího slunka na nebi, z košatých stromů, které tak milovala, když každoročně zde na Vysočině hýřil podzim barevnými slzami bujných karmínů listí. Co už to je jar a zim, kdy ztrápený otec odešel na věčnost. Jakubův otec se ujal nebohého sirotka, provdal ji za řádného muže, pravda, ale prokletí rodu selského člověka přece jen neunikla.

Kolik námahy je zapotřebí, než se tou kamennou dlaní Vysočiny prodere neodbytná síla, tlačící na ocel pluhu, kolik naléhání, než se otevře dechu půdy a jejím živitelským šťávám! Všechno, co z této půdy vzejde, čpí námahou. Je to pak zavíráno jakoby do truhlic s devaterým zámkem, je to střeženo pomyslně jako zlými psy. Rozmnožuje se to pomalu, jako pomalu přibývá dřeva na dubu. Cena lidské práce podle tohoto výtěžku je nicotná, cena lidského života pramalička. Apolenin muž jednou při opravě zpuchřelé střechy stodoly spadl. Potloukl se, i kosti si polámal, snad i vnitřnosti potrhal. Tenkrát už nebyl doma z dětí nikdo, jen nejstarší syn. Zaváhal, má-li jít pro místního felčara, anebo orat. Skomírající otec postřehl jeho váhání a našel ještě sílu mu vyčinit, že lelkuje. Napil se kořalky, toho „všeléku“ prostých lidí, a - skonal. Apolenin syn dooral, povláčel, zasil a otcova mrtvola ležela na prkně v komoře. Oční důlky se začernávaly mravenci. Mouchy se z těla zvedaly jako modrá záclona. Mladý s matkou - vdovou vstávali a lehali, vyjížděli s potahem na pole, vraceli se domů za noci. Doba již pokročila, jiní měli všechno zoráno na svých polích, proto nepopřáli dobytku oddechu a orali za svitu hvězd svůj kus pole pod lesem. Teprve až bylo po práci, za několik dní a za šera odvezli starého sedláka na hřbitov do vykropeného hrobu...

Apolena prudce otevřela oči, zdálo se jí, že postel obstoupily teskné postavy, které nosila v sobě - otec, matka, mrtví sourozenci, muž ... Ne, to jen na stěně tikaly starodávné dřevěné hodiny, pendlovky, veliké a nehybné, jako husté šero v jizbě. Apolena chrčivě vzdychla a sáhla k postranici postele, kde na mosazném hřebu měla zavěšený klokočový růženec. Zase jste přišli, drazí moji? Dokud žiju já, ani vy nemůžete zemřít, viďte, patříme k sobě krví i neštěstím.

Však nikde není líp, kde šindel kryje udřené ruce a ustarané hlavy českých lidí. Ale je to alespoň poctivé živobytí.

Stařenka se opět pohroužila do odříkávání růžencové modlitby, korálek za korálkem šustil v jejích svraštělých, promodralých dlaních, do tmy zaznívalšepot jejích rtů, postupně slábl, až posledním pohybem se tiše růženec sesmekl na podušku a tiché oddychování zapadalo do tikotu hodin. Stařenka usnula a zpod zavřených víček se jí víc nezdálo, že dávno mrtvé postavy, ploužící se také Vysočinou jako ona, na ni z tmy hledí. Vstoupily však opět do jejího snu, smutného, teskného jako její život.

II.

Jakub Pitauer také dlouho nemohl zdřímnout; v hlavě cosi vířilo, posléze usnul, ale zdálo se mu, že jej dusí můra. Večer vypil pár kalíšků hrubé žitné a nalokal se tabákového kouře. Dvakrát se probudil, hlava pobolívala. Teprve k ránu usnul hlubokým zdravým spánkem. Po chvíli s ním Apolena zatřásla, „Jakube, myslím, abys už pomalu vstával. Pavel už se v přístěnku umývá." „Už vstávat? Obloha už bledne?"

„Ba právě. Musíš nakrmit koně. Vstávej, páni žertům nerozumějí. Nepřijedeš-li včas, víš, jak to dopadne."

„Pravda. Řežou nás jako rasi. Co dělat. Nachystej nám, Apoleno, půl bochníku chleba, kus uzeného a kousek slaniny, v hospodách draho a musíme utrácet svoje, vrchnost nám ani obrok pro koně nenahradí. Tu dnešní robotu nám byl čert dlužen." - „Neklej, chlapče, neklej, aby tě - "

Sáhový „chlapec" pohlédl na hospodyni, usmál se, vstal, promnul ohromné, svalnaté údy. Zazdálo se, že všechny kosti praští. Apolena se už otáčela kolem kamen. Pitauer obul boty, přes ramena přehodil starou halenu a odešel do stáje; bylo slyšet jeho těžký krok v síni a venku na nádvoří, jak vrzly dveře a zaržál kůň. Hřebec vítal hospodáře, kobyla jen mžourala očima a otírala se o hospodářův loket. Pitauer sypal koňům oves, donesl vodu a vrátil se do jizby. Pavel seděl zatím už u stolu. „Pozdrav vás Pán Bůh, tatínku." - „Dobré jitro, Pavle," odvětil zasmušile otec. „Svařila jsem vám trochu mléka s vajíčkem, je to po ránu zdravé!" Starý Pitauer usedl také ke stolu. „Mrzne. Šindele praskají na střechách. To bude cesta!" - „Teď se, Jakube, najez, abyste zavčas vyjeli."

Apolena se od kamen usmála na oba muže. Měla je ráda, obzvlášť mladého, byl pěkný v tváři, ale nade všechen jeho příjemný zevnějšek platilo jeho dobré srdce. Nedala by oba ani za všechny poklady světa.

Správce panského dvora Pitauery neměl rád, neboť nedovedli před ním hlavy hluboko sklánět, a proto, kde mohl, robotu jim přitížil. Pavel s obavami vstal první od snídaně, aby připravil saně: „Bojím se, že bude zle, že jedeme jen s dvěma koňmi."

„Řekneme po pravdě drábovi, že naše druhá kobyla čeká hříbě a že ji přece nenecháme ztrhat," odvětil prudce otec a svraštil čelo při vzpomínce na drába a na panskou práci.

„A už zase stojíte, mluvíte a čas utíká," upozorňovala Apolena. Pavel rychle sundal z hřebíku u kamen prohřátou čepici a vyběhl ven z jizby. Netrvalo ani deset minut a na dvoře stály připraveny sáně, zapřažený pár koní. Na zá-

praží se oba rozloučili s Apolenou, která každému dala uzlík se stravou. Dva krajíce chleba, na dlaň vysoké, a v každém byl vykrojen důlek, naplněn sýrem a skrojkem přikryt. Pod krajíci byly dva koláče a k tomu bylo přidáno několik jablek. Uzel byl dost velký. „Nate, abyste nevyhládli a opatruj vás Bůh!“ podávala Apolena uzly Pavlovi. Ten položil uzly do saní, postavil bič, objal stařenku, mile se na ni usmál, chtěl ještě cosi říci, ale otec chvatně pobízel, aby už jeli, aby nezmeškali. Pavel tedy skočil do saní, otec práskl bičem, koně zabrali a protože byli odpočati, saně poskočily a letěly po umrzlém sněhu jako blýskavice. Oba se ještě otočili; Apolena postála před stavením a kynula jim bílou loktuší. Jako by tam před statkem poletoval velký bílý pták, napadlo mladého Pitauera.

Starý Pitauer se chvíli zahleděl na košatou, nyní jako koště holou lípu, kterou před okny kdysi zasadil nějaký předek. Saně poskočily a Pitauer se musel obrátit vpřed. Městečko už zapadlo v šeru, vrch zvaný Jelení skok zmizel z dohledu. Rolničky ostře zvonily a sníh, deptaný kopyty bujných koní, lítal daleko stranou. Mírný, poněkud studený větřík ovíval muže i koně, lechtal je po těle. Byli rádi, že vidí dobře na cestu. Obloha byla jasná, hvězdy ještě nebledly a pouštěly do vesmíru blikavé světlo. Věkovitý kopec Špičák se v nočním vzduchu ostře rýsoval, nad ním se vznášel lehýnký červenavý nádech. Saně letěly jako šipky, opratě držel otec, občas houkl na koně, občas bičem zapráskal. Na řeč nebyla chuť, dech přimrzal pod nosem, na kožiších se usazovalo husté jíní. Stačilo dýchnout na černé chlupatice, aby zbělely. Po chvíli červenavý nádech na obloze jakoby stoupal výše, houstl, byl živější, zdálo se, že v dálavě rozložené jakoby hořící vrchy se shlíží v hořící obloze. Kdesi nad Jihlavou se už jasnilo.

„Bude hezký den,“ houkl Pavel.

„Ba. Oteplí se, uvidíš,“ přisvědčil otec.

Studená mlha seděla ještě při zemi, když přijeli na rozcestí mezi Třeští a Hodicemi. Většina obyvatel byla pohřížena v spánku. Zabočili před palírnou napravo k panské hospodě a ujížděli rychle po dobré cestě podél panské zahrady s dřevěným domem vrchnostenské úřadovny. Dlouhý dům měl po boku řadu chlévů a stájí. Když saně dojely k sýpce, Pavel se přežehnal a zašeptal: „Pane Bože, opatruj nás a nedej, abych se sem dostal.“

„Co se žehnáš, vždyť to není kostel,“ obrátil se naň otec a trpký úsměv mu zahrál kolem úst.

„Ze strachu, abych se sem nedostal.“

„Máš pravdu, požehnám se taky jako před čertem! Pán Bůh se mnou a zlé pryč!“ řekl starý hlasitě, poznamenal se křížem a odvrátil tvář od stavení.

Pevně zděná budova byla totiž vystavěna původně jako sýpka. Však v prvém poschodí bylo uloženo obilí, které půjčovala vrchnost poddaným k setí. Na podzim po vymlácení museli jí obilí i s nadsypem vrátit nebo zaplatit. Ale přízemní místnost s nízkými silně zamřížovanými okny sloužila nyní za vězení pro poddané. Dříve bývali vězni v zámku, v podlaží, ale aby vrchnost nemusela poslouchat nářky týraných vězňů, byl arest přenesen do nově postavené sýpky u Hodic, a v zámecké sýpce, v níž bylo taky vězení, ponechávali jen menší provinilce. Těžší provinilce a na více dní odsouzené posílali do Hodic. Tam byli daleko od vrchnosti, tam si mohli panští úředníci svou zlost na uvězněných pořádně vylévat. A správce tohoto dvora se svými dráby se přičiňoval, aby každý vězeň na sýpku dlouho pamatoval.

Jako by noční můra na oba muže sedla, skrčili se a jeli dále mlčky. Vzpomínali, co slyšeli od uvězněných, jak tu byli biti a jak jejich nářek se nesl okny ven. Naslouchali skrčeni, neuslyší-li sten, ale bylo ticho. I uvěznění snad ještě spali. Za Hodicemi setřásli se sebe strach a jeli dále otevřeným polem až vjeli do jehličnatého lesa. Cesta dál vedla do kopce. Musili povolit koním, ač neradi, neboť světelné paprsky od východu letící prozrazovaly, že východ slunce už není daleko.

Přijeli včas. Bylo tam už živo. Robotníci se scházeli do práce, i několik vozů z bližších osad tam již stálo. Jejich koně zatím odpočívali. Pitauerové se připojili k nim a pohlíželi na správce dvora, jak chodil s drábem a zaznamenával každému vroubkem na hůl.

Dříve totiž po ukončení denní roboty dostával robotník místo výplaty plechový cejch na znamení, že vykonal den pěší roční roboty, a sedlák s koňmi dostával cejchy dva za den jeté roboty. Kolik plíšků scházelo do předepsané roboty, tolik bylo nevykonané denní pracovní povinnosti, kterou musel uhradit penězi. Ale často se stávalo, že si některý zámožnější robotník koupil několik cejchů od chudšího, jen aby se vykázal, že má předepsaný výkon na panském vykonán a mohl tedy pracovat na svém vlastním poli. Kontrola bývala nesnadná, zvlášť když pracovali koňmi na různých místech. Aby se podvodu předešlo, zaznamenával si správce dvora Kurzweil nejen robotu do knížky, ale za účelem kontroly udělal každému na jeho hůl vroubek za vykonanou práci pěší nebo křížek za vykonanou denní jetou robotu. Že tato práce trvala déle, nečekali s ní až po ukončení denní roboty, ale hned před robotou ji poznamenávali.

„Vy jste Pitauerovi z Třeště," zachmuřeně pravil se svraštělým čelem šafář, když k nim přistoupil. Znal je, byli tam na robotě již několikrát. Bylo vždy špatným vysvědčením pro každého, kdo přijel na robotu až do těchto neoblíbených míst. To byla známka, že je v nemilosti.

„Kde máš třetího koně?“ houknul šafář hněvivě na starého Pitauera.

„Bude mít co nevidět hříbě, nemůže tahat,“ neochotně odpověděl otec Pitauer.

„Hříbě, nehříbě, měli jste dojet se třemi,“ hřměl dále šafář.

„Ale jak, když tedy nemůžeme,“ odsekl mladý.

„Však tatík ví. Měl si vypůjčit koně.“

„Sakryš, od koho, když jsou všeci s koňmi na robotě?“

Ještě to Pavel nedořekl, a vedle stojící dráb, aby se svému pánu zavděčil, uhodil ho pěstí do tváře a zakřikl: „Co sakruješ, šmejde, před pánem?“

Pavel pustil robotní hůlku z ruky a chytil se prudce za nos. Krev mu tekla z obou dírek.

„Co ho bijete?“ zvolal nenávistně otec a přiskočil k synovi.

„Co ječíš, křupane? Chceš taky dostat?“ Ale šafář se najednou ustrnul, mávl rukou drábovi na znamení, aby synka nechal, vzal hůl, vyryl na ni křížek, jako by měl třetího koně a odešel s drábem k ostatním.

Pavel si utřel rukávem krev, sešel k lomu, kde ležel dosud nezdupaný sníh, nabíral ho do dlaně a tiskl k nosu, až krev zastavil. Nos bolel, ale hlavně že byl celý. Zlost v něm vřela, ale uklidnil se, když mu otec sdělil, že mají dva křížky. Slunce vyšlo a práce nestala. Jedni pěšáci se chopili pil a velkých sekyr na podrážení dřevin, druzí je stahovali z kůry, osekávali haluze a tahali k saním, na něž je nakládali. I drobné nepotřebné úlomky, které byly navezeny stranou na hromadě, nakládali na vozy a odváželi na vykázané místo. Již pracovali hodinu, když se najednou objevil kočár. Přijížděl direktor ze zámku podívat se na práci.

„Pan direktor!“ ustrašeně zvolal šafář, když spatřil blížící se kočár. V lese nastala hbitější práce a dráb křičel a hlasitě nadával, aby direktor slyšel, že koná svědomitě svou povinnost. Šafář šel direktorovi rychle vstříc, hluboce se uklonil a pomáhal mu při sestupování.

„Jsou všichni na robotě?“ tázal se ho zhurta zamračený direktor nevlídně, aniž by poděkoval na uctivý pozdrav.

„Šmaha z Třeště, milostpane, nedojel,“ odpověděl nesměle, jako by se bál, že on za něho dostane.

„Už jede. Předehnal jsem ho,“ zasykl zlobně direktor a šel se se šafářem podívat na pracující.

„Zatra, hřbete, co si při nakládání víc neohýbáš? Máš v břichu prkno?“ křičel dráb, přihnal se k robotníkovi, který byl podle drábova mínění málo nakloněn a mrskl ho karabáčem po zádech. Potrestaný zakroutil zády, zasykl bolestí a nahnul se více. „A co ty tam bereš na lopatu tak málo hlíny? Myslíš,

že je to šafrán?“ A dráb zase běžel k nakladači, který házel hlínu na vůz a málo si na lopatu nabíral.

Direktor se spokojeně usmíval. Postál chvíli, a že již Šmaha přijel, šel k němu se šafářem.

Šmaha byl statný, asi třicetiletý muž. Zírala z něho výbojnost, neústupnost, jak prozrazovala veliká hlava s vysokým čelem a ostrý pohled očí. Šmaha byl člověk přemýšlivý. Rád mudroval o všem, co viděl, nejvíc o nesrovnalostech na světě. Hle, jeden je biskupem třeba ve dvaceti letech, a druhý kaplánkem po celý život, neuchytí se. Jeden má hraběcí titul, zámky, vraníky, nádherné kočáry, plné sklepy, a druhý, robotník, nic, jen bídu a tančící hůl po zádech; jeden je cechmistrem, ačkoli dělá často ledajaké dílo a druhý, mistrný tovaryš, nemůže zakotvit, páni mistři ze strachu před nepohodlným konkurentem léta mu hledají chybičky na mistrovském kusu, moří ho pokutami, aby raději táhl jinam, aby nevydržel. Ano, tolik nesrovnalosti je na světě! Mělo by být na světě víc spravedlnosti, ne tolik hrubé síly, když jedni urvou kus pro sebe a na druhé už nezbývá. Když na Šmahu občas padl veliký smutek, nitro naplnila rozháranost, zapadl do šenku. Vydržel tam až do posledního groše, pil těžké pivo a nevystrnadili by ho ani vidlemi. Pil, když jej příliš ponižovali, uráželi jeho lidskou důstojnost, když duši ranili hlupáčkové a nadutci, jimž se nemohl opřít. Léta dokázal mlčet jako hrob, dusil v sobě odpor, hnus a bolest, poddával se proudu, neboť nebylo možno jít proti němu. A pak pojednou vyvřely proudy nespokojenosti, hoře, které končívaly pijatikou a rámusem. S ním vyvřela ze srdce alespoň polovička bolesti.

„Proč jsi přijel pozdě?“ zahřměl na něho správce, jak dovedl nejsilnějším hlasem, aby ukázal direktorovi, jak je přísný a zlý. „Včera se mi při panské robotě zlámalo kolečko od vozu, tak jsem dnes ráno musel udělat nové. Však se podívejte, tady je”, ospravedlňoval se neochotně Šmaha a ukazoval bičem na nové kolečko. „Špatná výmluva, měl jsi vstát dříve, ty lenochu!“ osopil se na něho direktor a šlehl ho hůlkou po rameni. Šmaha jen ramenem trochu pohnul, nenávistně se na direktora podíval a nevlídně řekl: „Vstal jsem po půlnoci. Tak kdy mám ještě vstávat? Proč nás voláte tak daleko? Však máte blízkých sedláků dost. Zacházíte s námi hůř než se zvířaty. Vždyť je to i proti božímu evanděliu!“

„Zavři hubu!“ rozkřikl se na něho šafář. „Nevidíš, že mluvíš s panem direktorem?“

Šmaha sebou trhl, uvědomil si, že se unáhlil. „Tak ty jsi rebelant? Ty budeš radit, co má vrchnost dělat a co ne? Takový rozum se nevyplácí,“ pronesl direktor se zlomyslným úsměvem. „Přijel pozdě, dáš mu cejch jen na půl dne,“

přikázal správci dvora, sedl do kočáru a jel se podívat zase do nového panského dvora, jemuž místní lidé říkali Otov podle prvního zdejšího osedlíka.

Direktora kdekdo nenáviděl, zámecká čeleď stejně jako poddaní. Byl ukrutník, šelma člověk, lakomec, pijan a chlípník. Bylo divné, jak se může tolik různých vlastností dostat pod jednu kůži. Říkalo se o něm, že se ani čerta nebojí. Hraběti dokázal lichotit, na poddané si uměl dupnout, s krajským komisařem byl spřátelen. Na každého něco věděl a kdo by si chtěl naň u vrchnosti stěžovat, zničil by především i sebe. Miloval hostiny, pitky, ale stejně miloval peníze. Jeho choutky obyčejně platili jiní, pil nejčastěji hraběcí vína, jedl z hraběcích zásob, hospodařil tak mistrně, že téměř polovici zisku strčil do vlastní kapsy. Bylo třeba jen trochu přitáhnout uzdu sedlákům a obratně prodávat, hlavně ne všechno zapsat do knih. Rychtáři, ba ani šafář nesměli promluvit, neboť všichni byli závislí na zámku, na hraběti, který učinil, co on mu našeptal. Direktor sebral obilí, když bylo drahé, prodal je, ale vrchnosti z něho započetl jen málo a to ještě za starou nízkou cenu; rozdíl si strčil do kapsy, však hrabě neví, od kdy obilí podražilo. Poddaní do zápisů nahlížet nemohli, číst stejně většinou neuměli, ani psát, nerozuměli poznámkám a cifrám, kdo jim věc vysvětlí? Snad kontribučenský? Kdež, ten shrábne svůj podíl a mlčí, směje se.

Sebemenší provinění direktor nelidsky trestával. Trdlice, osel, a dubová lavice s tlustou lískovicí byly jeho denní potěšení, v poledne by mu ani oběd nechutnal, kdyby dřív někoho nepotrápil. Všem robotníkům, které nahnali do dvora, seděla za krkem nejistota a těm starším navíc unavený smutek. Dřív si ještě písničku připínali k srdci, tak, jak ji rodila jakás takás pohoda. Ale v těchto časech bylo už všechno kolem podupané, vysílené, vyschlé. Bída, úzkost, to byli jezdci, co se projížděli krajem s černým praporem. Strach tu vládl tak dlouho, že se mu přiučili i ti nejodvážnější.

Když před více než šesti desítkami let vtáhly do Čech cizí pluky, zaplacené papežským a španělským zlatem, Morava zůstávala i na tomto pomezí ještě dlouho chráněná. Její zemský vládce Karel ze Žerotína nevěřil šlechtě z Čech a nechtěl, aby se jeho země zapletla do dobrodružství, které považoval za předem ztracené. Pak ho však vystřídal v úřadě zemského hejtmana mladý Ladislav Velen, také Žerotín, a ten vyzýval moravské pány k napodobení hrdinských činů Jana Žižky. Ale páni z Čech ukázali, že se Karel ze Žerotína nemýlil: zuřivě se bránili návrhu, aby za ně bojovali prostí lidé z vesnic, kteří za to chtěli - zboř se světe -osvobození od roboty. Cizí žoldnéři byli najatí za mzdu a loupit jim bylo milejší než válčit; ale i tu naverbovanou chásku nechali bez žoldu a o hladu. Po bělohorské porážce málokterý z českých

pánů myslel ještě na odpor se šavlí v ruce; otevřeli nepříteli pokořenou Prahu, prchali v bláznivé naději na anglickou pomoc nebo holandskou, spoléhali na habsburskou milost nebo dokonce hledali cestu, jak rychle přestoupit ke katolictví, aby zachránili aspoň část svých panství.

Došlo i na Moravu; stala se bojištěm a musela platit. I na pomezí v Třešti se střídaly posádky jedna horší než druhá. Vzít bezbrannému život bylo totéž asi jako nalít sklenku. Vesnice hynuly jedna po druhé. A páni ze zámků a měst? Někteří skončili na popravišti, jiní byli na útěku. Odsouzen k smrti, třeba v nepřítomnosti, byl i Ladislav Velen.

Smrt se stala denním návštěvníkem a lidé se skoro odnaučili smutku, když jim vkročila přes práh; byla osudem víc než život. Domky byly zpustlé; někteří hospodáři dokonce sami vyvraceli z veřejí vrata od stodol, aby se zdálo, že jejich dvůr byl už vyplundrován a nestojí dál za námahu. Děti věděly, že se mohou batolit jen na zápraží, že smějí jen pár kroků do stráně, aby rychle doběhly do dveří, kdyby je matka zavolala; s uchem položeným na zem dovedly rozpoznat, jak daleko jsou vojáci na koních; lidé v městečkách a vesnicích byli vždy nedůvěřiví, když spatřili rejtarský klobouk. Jejich obavy zůstaly málokdy nenaplněny. Poděšené slepice a husy rozčileně kdákaly a hejkaly, bolestný kvikot vepříků otřásal lidským srdcem. Obyvatelé se dívali bezmocně z okýnek obydlí, před nimiž stály stráže s napřaženou halapartnou, zatímco jejich druhové vesele nakládali na vůz, co zapíchli nebo čemu zakroutili krk. Vůz pak odjížděl s kořistí, až zmizel v chundelatém lese, nasazeném jako čepičku na mírném temeni kraje. Lidé pak znali z hladu léčivou moc kořínků a listí; věděli, jak je těžké rozhodnutí, zda zrní zasít nebo roztlouct na placku. Ztěžka sáhl muž po houslích, zavěšených na zdi ještě ze starých, lepších časů, aby připomněl některou z písniček. Každý den s hlavou skloněnou lidé lačně naslouchali konejšivým slovům bible a děkovali nebi, že se dožili večera.

Celé třešťské panství patřilo jako rodový majetek Herberštejnům, přišlým roku 1629 na Vysočinu, v dánském období třicetileté války. Honosili se tehdy zvučným titulem: dědiční komoří a truksasové v Korutanech. S jejich příchodem nastala i v Třešti těžká doba.

Panství bylo před Bílou horou majetkem několika rodů, z nichž jistě mezi nejvýznamnější patřil bratr císaře Karla IV. a moravský markrabě Jan Jindřich, dále moravští Šternberkové, kteří vládli nad Třeští v letech 1360-1490 a posléze Vencelíkové, původně zbohatlí měšťané z Kutné Hory. Jak bylo zvykem u většiny šlechtických rodů, přijímali s německým náboženstvím i německé mravy a jazyk. A tak se Třešť poznenáhlu poněmčovala. V závěti Jana Václava Vencelíka z Vrchovišť z roku 1606 čteme, že poručil, aby jeho tělo „bylo po-

chováno v dobrém kostele, kde se dobrá německá víra evangelická káže", tedy v kostele na náměstí. Závěť se jen hemží německými slovy. Německý evangelický teolog Pavel Sperat, dokonce povýšený od císaře Karla V. na falckrabího, když byl ještě kanovníkem v Augšpurku, získal věhlas široko daleko jako výtečný kazatel. Zasáhl i do srdce království - Prahy, kde se stal trnem v oku. Sperat jako hledaný štváč a psanec se skrýval na různých místech Moravy. Útočiště mu poskytli v Třešti i Vencelíkové. Městečko se stalo svědkem jeho vynikajícího kazatelského umění. Za svého pobytu v Třešti dokončil svůj spis, který dlouho vláčel na svých cestách - Základy učení křesťanského, který byl nejen programem náboženské reformace, ale jejím zralým plodem a věcným výkladem zásad, na nichž stála celá reformace. Až do své smrti v roce 1554 psal pilně svým přátelům do Třeště a do Jihlavy a projevoval v nich ochotu vzdát se své vysoké hodnosti a vrátit se zpět na Vysočinu - kdyby prý mohl být přátelům užitečný.

Tehdy se ustálila rozloha panství; vedle vlastního statku a Třeště sem patřily vesnice Hodice, Rozsíčka, Stajiště, Bezděkov, Jezdovice, Buková a během války již zpustlý Lovětín.

Poslední Vencelík Kryštof Adam byl aktivní účastník stavovského poslání proti Habsburkům. Přijal na svém sídle v Třešti v dubnu roku 1619 vůdce českého stavovského vojska hraběte Jindřicha Matyáše Thurna, který zde organizoval dobytí Jihlavy, stranící tehdy císaři. Byla to značně pochybná slavná doba Třeště, když se park okolo zámku změnil v obrovský stanový tábor. Ohniště vesele dýmala, markytánky je obsluhovaly a ržání koní se mísilo v hluk. Tam seděli žoldnéři na bobku a hráli vrhcáby, jinde pozorovali zbrojíře, jak vyklepávali a brousili meče, zde čistili muškety, a na druhé straně potoka, jež opásal ležení, cvičil útvar nováčků bojový nástup, až chraplavé povely otřásaly lesem vztyčených kopí. Staleté duby okolo se staly svědky sice originálních politických diskusí, bohužel jim však neměla patřit blízká budoucnost. Vencelíci s Thurnem si v Třešti malovali svůj budoucí život v těch nejrůžovějších barvách jako permanentní opulentní hostinu; na úkor ovšem poddaných, kterým ani v nejmenším nehodlali polevit. Víno zde teklo proudem, takže milostpáni tu zanechali dluh 239 zlatých, nikdy nesplacený, ke kterému se nikdo jako dlužník obce neznal.

Ve Vídni chladnokrevně poměřovali situaci a připravovali odvetu. Dřív, než stačil vítězný Ferdinand II. panství pro královskou komoru, stejně jako dalších 131 panství na Moravě, zkonfiskovat, majitelka a dědička panství Regina ovdověla a pojala za manžela katolického a prohabsburského Herberštejna, s jehož příchodem nastaly nejhorší doby, které zdejší lidé měli dosud zažít.

V době náboženské reformace vzešli z tohoto rodu významní evangelíci. V době vypovídání do vyhnanství ve 20. letech 17. století se Herberštejnové zbavili několika svých členů a vzkvétali po zpětném návratu ke katolicismu. V letech 1556-1679 dodali Herberštejnové pět štýrských zemských hejtmanů a různé větve se usazovaly postupně po celé monarchii. Jedna či dvě schopné osobnosti (spíš všehoschopné) možnily svým potomkům zaujmout nejvyšší posty ve správě habsburské monarchie, kde se dalo získat celé jmění. Pouze aristokracie si mohla dovolit zúčastnit se diplomatických misí, měla prostředky získané po generace probíhajícím hromaděním nemovitého majetku a společenské prestiže a pohnutky oddávat se zálibě v okázalém projevování víry, nemající ovšem nic společného se skutečnou zbožností. Měla prostě finanční zdroje pro stavbu paláců a zahrad, pro slavnosti a umění - pro celé velkolepé dobrodružství rakouského baroka. Po roce 1620 na vrchol mocenské hierarchie proniklo už jen několik povýšenců, kasta se uzavřela.

Třešťské panství bylo poměrně malý statek - oproti jiným panstvím na rozloze státu zemí České koruny - s malým, stále klesajícím počtem poddaných, kde tedy míra zatížení, projevující se jak ve velkých robotách, tak i v ostatních požadavcích byla nepoměrně větší. Aby zisk byl co největší, robota se přitužovala. Musel se nahradit katastrofální nedostatek pracovních sil, všeobecný po třicetileté válce. Kde před válkou se čítal počet obyvatel do stovek, tam po válce se počítal do desítek.

Úbytek osazených domů vlivem úmrtí a útěku jejich rodin v důsledku nesnesitelné ekonomické situace nebo kvůli prováděné násilné rekatolizaci rostl i po válce. V roce 1656 v Třešti bylo 141 domů, z nichž bylo pustých 18; v roce 1678 při sestavování druhého pozemkového katastru bylo jen 107 domů obsazených a 34 pustých. S panskými koňmi měl každý vrchnostenský úředník více soucitu než s poddaným. Kůň stál peníze, sedlák byl zadarmo. Kdyby kůň prací nebo břemenem přetížený onemocněl, musel být opatrován - o nemocného sedláka se vrchnost nestarala. Umřel, umřel, však jeho práci na panství vykonají druzí.

Žít se však muselo. Stejně jak se lidé v městečku dokázali bránit nástrahám vrchností, stejně dokázali bojovat i s nevlídnou přírodou a rvát se s ní o hodnoty, které měla. A přesto na městečku láskyplně spočinul zrak poutníka, když se pohyboval krajem mezi Špičákem a Javořicí. Lesy, které dodnes městečko obklopují, byly využívány pro stavební materiál. Muži skládali dovedně hladce přitesané klády na velkou hranici. Štěrbinky mezi břevny upěchovali hlínou, mechem a pískem. Olíčili tu směs vápnem a nad světnici položili strop z trámů a střechu pokryli šindelem. A obydlí stálo.

Stodoly mezi kopci na kraji Třeště byly podobné majestátním kvočnám, shromažďující úrodu pod dřevěná křídla střech. Staré lípy nad nimi prostíraly ochranné paže. Když se za stodolou točil žentour, bušily uvnitř stodol cepy.

Vůně stodol a výpary lidských příbytků, stájí a ohnišť obklopovaly horské městečko teplou a lichotnou párou. Byla v ní vůně obilí, travin, žijících organismů a sena. Na cestách, mezi chalupami, mezi studánkami, vedle stodol byly všude staré lípy, všude rozsochy jejich hlav, vzepjaté žíly jejich kořenů, zápasnická ramena větví a na nich haluze, ronící med a stín. Legenda o pravěku? Avšak les se úplně nepodrobil. Sice ustoupil nevraživě, stanul na místě, kde se Třešť zastavila, kde se obehnal valy podrostu a zahalil kožichem vřesu. Nezapomínal na svůj uražený majestát. Do obilí lidem sypal zlomyslně metlici za škodolibé pomoci vichřic, na meze a polní cesty pašoval vřes, borůvčí a jalovec. Mezi pole prostřel lišeje neplodných mezí se suchou a žíněnou trávou. Do uliček mezi příbytky zasazoval ojedinělé smrky, borovice, břízy, osiky, do skromných zahrádek lýkovce. A když káceli muži kmeny na stavbu, les obracel zbraň proti nim a budil v nich dávné lovčí pudy. V ženách pak živil strach před zlými bytostmi, které jsou člověku nepřátelské.

Sotva se rozbřesklo, ještě když byly úžlabiny naplněné mlhou a zarosená tráva pláče studenými slzami, pokud nevládla zima i nepřátelský les se probudil mnohohlasou písní ptactva. Vrátka u chalup se otevírala. Chlapec vyháněl kozy, děvče husy, žena vedla krávu a muž nesl motyku nebo vyjížděl s potahem. Třešť se vylidňovala, všechno šlo na svá nebo panská pole. Doma zbyl jen pes za dřevěnou závorou vrat. Slunce vyšlo, obezřetně tápalo stříbrnými tykadly po úžlabinách, tu rozvoní dříví, složené před chalupou, zveselí barvu květin a teple spočine na horáckém městečku. Země a slunce se staly uznávanými autoritami a veliteli. Poslouchali je všichni obyvatelé městečka a spěchali na první pokyn, aby posloužili půdě.

Práce na polích byla povznesena na nejvyšší zákon. Kdo nepracoval, neměl cenu. Horáci se lopotili a posouvali život o svou píď a měnili tvářnost světa jen bezděčně. Hluboce však a uvědoměle prožívali živočišnou rozkoš z pohybu, z dění a námahy, když pracovali na svém. Robota - dření na cizím bez odměny jim tuto radost brala. S jakou dravostí se vrhala mladá selka nebo chalupnice na hrsti vlastního obilí právě posečeného, aby je hbitě svázala, pevně stáhla povříslem, postavila křepce do mandele! S jakou zručností obracela dívka seno na lukách, jak obratně si vedla, tak rychle, že louka jí schla na hrábích! Při práci přemýšleli, neboť měli svou vlastní míru, míru malého městečka. Země, půda se jim stala trvalou hodnotou. Byli si navzájem strejci a tetky, a to nikoliv bez důvodu; znali totiž jen sebe a své sousedy. Ženili se a vdávaly

se nejraději jen sami mezi sebou. Kdo se tu narodil, lne živočišnou příchylností k této úžlabině, naplněné chalupami a stromy. Jediná snaha do výše se projevovala pohledem k obloze v oddechu mezi polní prací, která nutí sklánět hlavu k zemi. Vracejí-li se do svých domovů, ať jednou dvakrát za život z daleké poutě nebo jen s pole, vyhlédají nedočkavě modrošedý kouř, vystupující útlým sloupkem z komínů, anebo perleťovou mlhu, když se městečko již schoulilo do spánku.

Skončila-li práce na polích, lidé se tu obírali loukami. Pole roste pod deštěm a větrem, barví se do ruda a do plava. A tu ruka cestou na louku udrolila zrno, Horák je zkusil mezi zuby, pozná, že je tvrdé, a bere na ramena kosu. Za jediný den se pak naplnil všechen prostor až k lesu hemžením, svištěním a do týdne ukazovala holá strniska stopy ohníčků.

Na Vysočině se to dělo později než v kraji. Žně přicházely po dlouhém očekávání, neboť zrno pomalu tvrdlo, a byli smutní pamětníci, že zrno ani do podzimu neztuhlo. Hospodyně pak pekly z řídké pšeničné kaše a z mazlavých žitných zrn nedobré placky místo chleba. Proto ta nedočkavost a ten spěch. Sekáči se překotně vrhali do houštin obilí, ženy jim v patách vázaly snopy a nakládaly je na žebřiňák; hospodář jel pak pomalu s nákladem do stodoly. Strniště se sotva stačila naježit a hned byla zorávána. Rychle zde otevírala půdu vodě a vzduchu, jen aby je nepřekvapil mráz.

Z prvních zažloutlých chuchvalců v korunách lip vystoupil podzim a vlekl svůj zlatý háv po kraji. Na loukách už zašedla tráva, louže složily hladinu v drobounké vrásky od ranních mrazíků. Nakupily se šedě ocelové mraky, nesoucí deště. Na širokých polních mezích děti pásly přežvykující krávy, jimž z nozder vycházela teplá pára.

Zima vpadla do horáckého městečka naráz. Zimní čas, divoce třpytný a zvonivý, začal se zářijovými mrazíky a končil se teprve dubnovými prvosenkami. Pak byla Třešť od nich celá zlatá. Klepání stavů z nízkých sroubených chat bylo nejvytrvalejší písní tohoto kraje: zpívala stále týž přísný a chudý nápěv, věrný jako smrt a pokorný jako bída. Příkré svahy zježené jehličnatými stromy spadaly do laskavých úzkých údolí a nad úroveň se povznášely jen zaoblené hory, jakoby zlomené ve svém prvním rozběhu k nebi.

Kraj měl svou „architektoniku", ale byla těžká a temná. Cosi chladného a střízlivého, co se zřídkakdy rozsvěcelo, leželo nad tímto koutem světa. Rozjasnil se jaksi až na podzim. Tu jakoby se pozdvihl o několik set sáhů a povznesl k nebesům. Jeho tvary se vylehčily: zduchovněl a zvučel vzduchem a světlem jako hudební nástroj dobře naladěný. Ale zima, jaro, léto bývaly tu nejisté, nepohodlné, těžké, jakoby k zemi přišlápnuté. Půda žádala si mnoho

práce a námahy, než vydala skývu chleba; lid robotil od světla do tmy, byl mu vzácný úsměv, neznámé pohodlí.

V chalupách, kde se v zimních měsících dělalo o lnu, vrčely hospodyně kolovratem. Napředly, utkaly. V létě pak zarazily kolíky do drnu a napnuly dlouhý kus plátna, doma vyrobeného, aby ho slunko vybílilo. Kruh života, zaklesnutý do bělosti zimy, do závějí a ledu, se pak znovu rozvíjel za ptačího hvizdu a za vůně tání. Neboť kde je konec a kde je smrt? Vždyť ani v zimě život neutuchá, pod brněním ledu se neznatelně hýbou milióny klíčků, z nich opět vyrůstají byliny a kvetou a vysemeňují se v teplém mateřském větrném proudu. Již z jediného semene může vyklíčit nový život a tak stále bez konce, v ustavičném proudění a míjení. Neboť v přírodě na rozdíl od lidí je pevný řád a kázeň.

Nyní, několik desetiletí po strašné třicetileté válce, kde právo bylo pošlapáno a násilí vládlo zkrvaveným mečem, nebylo mnoho radosti v lidech, jen ptáci v oblacích se radovali, jen příroda, lhostejná k lidskému nitru a zabývající se sama sebou, jásala dál po většině roku barvami a plála vůněmi. Po jaru přetíženém květy přišlo léto s bohatým zráním a ta soběstačná dychtivost přírody připadala lidem jako sobectví.

Když direktor odjel, přestaly trochu nadávky, ustal drábův odporný křik a robotníci napřimovali svá těla. Mezitím Pitauerovy saně byly až navrch naloženy osekanými kládami, za nimi stál už na svém povozu připravený zakaboněný Šmaha k odjezdu do Brtnice.

Povozy s nákladem jely směrem k Třešti zvolna. Sedláci volili kratší cestu vedoucí přes Stonařov, že byla tvrdá a ujetá. Když přijížděli k osadě, zastavili se. U potoka křísili dva muži ženu.

„Co se jí stalo? “ volal na ně soucitně mladý Pitauer. „Robotovala ráno na panském, tloukla dříví a za poledne odběhla domů dát dětem jídlo. Přišla pozdě na robotu a takto ji dráb pokopal, až omdlela,“ vysvětloval jeden z mužů.

„Zatracení lotři,“ zaklel Šmaha, opustil vůz a šel k ženě. „Popusťte jí sukni, je stažená,“ vybídl stojící a nečekaje na ně, přiklekl k ženě, rozvázal jí sukni a zase volně zavázal. Žena vzdychla a otevřela kalné oči.

„Už je dobře, dejte jí napít,“ radil odborně Šmaha. „Dejte, dejte, ale čeho?“ zahučel starší muž a starostlivě se ohlížel kolem sebe.

Pavel Pitauer rychle seskočil z vozu a podal mu svoji láhev, kterou mu ráno Apolena naplnila lipovým čajem. Ještě byl vlažný. Žena se napila a zakývala na poděkování slabě hlavou.

„Nechte ji trochu odpočinout. Nespěchejte, však vám robota neuteče. Všechno má svůj konec, za všechno musí přijít odplata. I na jedny dojde, až

jen přijde čas. A když přijde, musíme ukázat, že jsme ještě nebojácní Češi - Buďte tu s Bohem, těšte se a pomáhejte si!“ Jako kazatel si zařečnil Pitauer a vrátil se se Šmahou k povozům.

Kus za Stonařovem upoutal jejich pozornost kouř. Děti rozdělaly oheň ze starého roští. Oheň chrlil ze sebe vlny kouře, jako by je vydechoval. Vlny z počátku byly husté, tmavé, ale čím dále tím více rostly, řídly a bělaly. Táhly se větrem jako veliký ohon, který byl u konce tenký, táhl se přes pole a v údolí se rozplynul. Jeho ostrý zápach nesl vítr k vozům a dále, snad čtvrt hodiny od ohně daleko. Po chvíli kouř ochaboval, neměl síly. Ale děti přiložily zase náručí praskajícího zmrzlého roští a kouř se vyvalil znovu.

Vozkové si zavzpomínali na časy, když byli chlapci a ty vzpomínky jim vykouzlily úsměv na rty. Záhy však se změnil v trpký povzdech. „Taky na vás, děti, dojde robota, taky.“ A v duchu je litovali, že ztratí bezstarostné mládí a přijdou jako oni pod bič a hůl.

Jen dostat se k jakémukoliv zaměstnání v službě na zámku bylo „terno“ - být komorníkem, štolbou u koní nebo hlídačem loveckých psů, klíčníkem nebo kuchtíkem, poslíčkem nebo aspoň skládat dříví v dřevníku, prostě zbavit se úmorné robotní práce. Zámek potřeboval hodně lidí obojího pohlaví k vyjížďkám, honbě, hostinám, koncertům, plesům a jiným zábavám panstvem pořádaným, které zvyšovaly jeho pompu, grandezzu. Dostat se do zámku znamenalo dosyta se najíst, vyspat se na čistém lůžku, vyhnout se dlouholeté vojenské povinnosti, dostávat potřebný slušný oděv …

Poměrně nejlépe vklouzli do panské služby hudebníci. Nebožtík starý Herberštejn si zakládal na exaltovaném uvítání milostivé vrchnosti v revíru, při sklácení „vysoké“, při vyprovázení na cestě z honby patřičně provedenými mysliveckými fanfárami. Dobře zatroubený signál po výstřelu doporučoval lépe než znalost lesních sazenic.

V míře ještě zvýšenější než u světské vrchnosti byla pěstována hudba u církevní vrchnosti. I třešťský kůr měl svůj určitý stálý počet hudců a zpěváků. Hudba tu dodávala církevním slavnostem patřičnou náladu a pompéznost a sloužila nejlépe církevním účelům o nedělích, svátcích a zejména o pouti na svatého Martina, kdy ve farním kostele na kopci zasvěcenému tomuto světci znělo při mši Graduale a Offertorium, Gloria a Credo. Bývalo zkušebním kamenem pro místního kantora - dirigenta, dovedl-li celý kůr udržet pohromadě a zařídit, aby domácí zpěváci a hráči náležitě nastupovali a aby Amen bezpočtukráte se opakující vyznělo mohutným, v největším rozmachu sil vrcholujícím fortissimem, v němž jásavé tóny trubek, jadrné zvuky trombónů i dunivé rány bubnů při plenu varhan věštily, že došel naplnění Davidův žalm,

žádající, aby Hospodinovo jméno bylo chváleno „všemi nástroji“. Jak blaženi byli rodiče, když mělo jejich dítě sólo! Celé kostelní shromáždění se dívalo na šťastnou matku, která zářila v nábožném roztoužení a zapomínala aspoň na chvíli na všechen trud, který tam venku za kostelními zdmi tížil její život. Učitel - kantor ovšem míval v takových dnech mnoho starostí. Nabádal mnohé ze svých žáků, aby se učili hrát na hudební nástroje, podle toho, jakého instrumentaristu právě kostel a zámek potřebovaly. Rodiče sami rádi své děti vedli k hudbě v naději, že budou mít lepší život a nadání k hudbě se cenilo víc než cokoli jiného a třešťský kantor Matěj Hořalka, dokud ještě žil, se velmi pečlivě staral o dorost mladých muzikantů.

Slunce již bylo po polednách, když třešťští robotníci přijížděli do Brtnice. Na hamrech panoval zmatek. Bušení kladiv, křik a nadávky nesly se vzduchem a vítaly přijíždějící. Na dvoře stály několikery sáně. Přijel i sedlák Bambula z Rozsíčky. Přivezl třemi potahy dříví a nesměl ho z vozu shodit, dokud je místní správce nepřijme. A ten seděl pohodlně v kanceláři a pokuřoval. Čekal úmyslně, aby potýral sedláky. Sedláci přešlapovali, obcházeli vozy, aby se rozehřáli a litovali jeden druhého, že přijedou pozdě domů. Konečně místní správce dvora vyšel. Poznamenal si jména sedláků, prohlédl fůry, rozzlobil se, že je málo naloženo a povolil milostivě, aby dříví složili na hromadu, Bambulu nechali prvního. Pavel Pitauer přiskočil k jeho sáním, chtěl mu pomoci, aby byl dříve hotov.

„Co tam děláš?“ rozkřikl se na něj místní správce. „Robotuješ jemu nebo vrchnosti? - Aha, tys měl ještě dnes málo práce. No dobrá. Odvezeš ještě tuhle fůru na horní konec,“ s jízlivým úsměvem rozkazoval správce a jeho pichlavé oči utkvěly na tváři pomahače, ukazuje na odstavené sáně vrchovatě naložené dřevy, které čekaly patrně až na zítřejší odvoz někým z robotníků místního panství. „Hodný jsi, hodný! Ať ti pomůže tvůj kamarád,“ smál se jízlivě a se smíchem odešel do kanceláře. Ostatní sedláci ani nedutali. Báli se nové práce.

Když všichni složili své náklady, Pitauerovi zapřáhli svůj pár koní do těch nešťastných saní. Bambula se Šmahou jim chtěli opravdu pomoci s novou skládkou, ale starý Jakub nepovolil. „Jeďte, máte to daleko a staré sedřené koně. Ještě by vám zdejší čert mohl přidat práci a nedojeli byste domů ani do půlnoci. Však to týrání trvat věčně nebude. Až přijde čas, pamatujte, jak nás trápili. Jeďte s Bohem!“

Bambula se Šmahou sedli do svých saní. Ještě ve vratech se ohlédli soucitně za nakládajícími sedláky, ale oni jejich pohledy neviděli, neohlédli se za nimi. Jeli tedy mlčky domů.

Pitauerovi zatím přepřáhli, splnili nařízený úkol a k večeru konečně vyjeli domů, provázeni jízlivými úsměšky brtnického správce. Měsíc jim již plným

bledým jasem svítil v ústrety a sníh křupal pod kopyty koní. Saně se hnaly jakoby s větrem o závod vpřed, po rovné stonařovské hrázi, lemované chvojí ztepilých smrků. Po obloze se válela mračna gigantických tvarů, netečně shlížející s ledovou důstojností na klusající povoz pod nimi a halící tmou v nelítostné objetí blikající hvězdy, jejichž lesk byl pomalu dušen přicházející tmou.

U chalupy již vyhlížela do noci Apolena své chlapy. Spatřila nejdříve Šmahu jedoucího z roboty, zeptala se, zdali neviděl její mužské přes den. Upokojil ji sdělením, že přijedou, byť určitě do půlnoci je sice nebude mít doma. Starou Apolenu však tížilo ještě cosi na srdci. Spatřila ve dne dva ozbrojené mušketýry ze zámku a dozvěděla se, kam šli.

„Šmaho, nech tady vůz a pojď ke mně," řekla vážně a vedla ho do jizby.

„Co je? - Co se stalo?" vyhrkl ustrašeně, když viděl její svraštělý obličej.

„Co jsi na robotě vyvedl?"

„Nic," odvětil krátce a hleděl udiveně na tazatelku.

„Něco jsi musel udělat. Je zle. Hledají tě."

„Kdo?"

„Mušketýři. Čekají na tebe ve tvé chalupě. Jak přijedeš, odvedou tě hned, bez jídla. Známe to. Pojď, pojíš napřed u nás, jen pojď."

Po těch slovech vedla strnulého hosta ke stolu, posadila ho za stůl a donesla mu mísu dobré maštěné pohankové kaše, kterou měla přichystanou pro své dva chlapy a vybízela ho, aby jen s chutí jedl. Seděl jako socha a zděšeně hleděl před sebe.

„Už vím, je to snad proto, že jsem říkal direktorovi, když jsem přijel pozdě, že nemá sedláky z tak daleka na robotu volat. Nazval mě rebelantem a křičel, že se takový rozum nevyplácí. Jinak nevím, co bych udělal."

„To, toto bude. Tak už jenom jez a posilni se," pobízela ho smutně hospodyně.

Šmaha jedl bez chuti, do jídla se nutil. Věděl, že je zle. Když pojedl, dala mu Apolena staré kožené kalhoty, aby si je oblékl. Šmaha se smutně usmál: „A když vám je, teto, vrátím rozbité?" - „Jenom když neucítíš tolik bolesti. Nachystala jsem ti kousek loje. Na, dej si ho do kapsy a když dojde k nejhoršímu, namaž si rány, aby se rychle zahojily." Šmaha se zase smutně usmál. Převlekl se do koženic, schoval si lůj do kapsy, do druhé dal dvě šátkem zabalené studené placky, poděkoval a s hlubokým povzdechem jel domů.

Za chvilku už ho ozbrojení drábi vedli nocí k Hodicům; podle rozkazu mu ani nedovolili se doma najíst. Jen se rozloučil se ženou a s dětmi a už musel jít. Když šli kolem Pitauerova statku, byli již oba robotníci doma, čekali na něj před chalupou. Správně tušili, že ranní incident na robotě Šmahovi jen tak neprojde.

„Prosím tě, pomoz ženě s prací, kdyby něco bylo," obrátil se prosebně Šmaha na Pavla.

„Buď bez starosti, zajdu k ní ještě dnes."

„Žádné dlouhé řeči. Marš!" šťouchl dráb Šmahu do zad až poskočil, jako by byl nějakým velkým zločincem.

„Jsme my to otroci! - A ty se, Bože, na to díváš a neztrestáš je," zakýval starý Pitauer hlavou. Nastalo na okamžik ticho. Až Apolena zkroušeně, jako kajícně odvětila: „Provinili jsme se - nyní trpíme."

„Kdo se provinil? My? Čím?" odporoval prudce mladý Pitauer.

„Ne my - ale trest odnášíme za cizí viny," podpořil starý Pitauer Apolenu.

„Ale jaká je v tom spravedlnost, aby trpěl, kdo se neprovinil?"

„Všichni trpíme - pro dědičný hřích."

„A vrchnosti - ty nepatří k lidem? Ty jsou vyňaty z dědičného hříchu?"

Otec Pitauer nedovedl odpovědět: „Ty jsi študoval, tebe učili študovaní v jihlavské koleji, co já o tom vím … Neskonalá moudrost boží nejlíp ví, proč to zařídila tak a ne jinak - "

„Naším úkolem je asi trpět," řekla rezignovaně Apolena.

Všichni vešli smutně do stavení.

III.

Zpráva ze zámku o navršení roboty, kterou onehdy mladý Pitauer přinesl, byla brzo potvrzena. Napřed se panští drábové začali neobyčejně živě zajímat o stav selských vozů a koní. Starostové ze všech dědin byli voláni na kancelář a museli udávat, který hospodář má dobré koně, který špatné; panští úředníci tu a tam přezkoušeli jejich údaje. Proslýchalo se, že brzy přijde rozkaz, aby pod Špičákem vyklučili celý les, kdo má špatné, utahané koně, bude rubat klády, kdo má koně dobré, musí dřevo svážet. Nejvíc však robotníky popudila neúnavně šířená pověst, že tato nová robota jim nebude odečtena od obyčejných povinností. Ty že v obvyklý čas budou muset konat jako jindy. A lidé se počali bouřit.

„Děs aby vzal robotu!“

„Týden co týden s koňmi na panské, tři dny v týdnu musíš s potahem dřít se na panském poli nebo v panském lese.“

„A jaké máme cesty!“

„Koně by člověk ztrhal na nich.“

„Vrchnost cesty nespravuje a my na to nemáme.“

„Když nenaložíš, bije tě mrcha dráb hlava nehlava, k tomu ještě v neděli na kancelář a tam ti znovu na chrbát naloží nepočítaných. A naložíš-li na vůz, pak běda tvým koním!“

„Pěší musí až šest dní v týdnu dělat na panském od tmy do tmy a nepomůže ani nemoc.“

„Mně sebrali čeledína, když jsem ho nejvíc potřeboval. Živ ho pánům a pak ti ho seberou!“

„Mně vzali na zámek dceru.“

„Budeme si tedy stěžovat.“

„A co jsme se už málo nastěžovali? Co to všechno pomohlo?“

„Tak budeme hrozit!“

„Vysmějí se nám!“

„Tak tedy vypovíme pánům vojnu!“

Nikdo nevěděl, kdo první tato slova pronesl. Jedni hádali na třešťského Pitauera, jiní na Šmahu, na Srba z Rozsíčky, na Pernicu z Hodic, ale všichni si je opakovali, v duchu s nimi souhlasili, protože bylo panských svévolí daleko více, než mohli unést. V neděli, po celotýdenní kruté dřině, místo odpočinku si robotníci odbývali tresty. Utýrané je na noc pouštěli domů a v pondělí s bolavým tělem opět museli dřít na panském a opět je strašili drábi: „Jen počkej-

te, lenoši, lotři, však přijde boží neděle a pak vaše kožené kalhoty budou mít hody! Naučíme vás tancovat na lavici! Výt budete, holomci!“

Všichni robotníci už dlouho cítili, že to takhle dál nejde. Vrchnost je nenasytná jako hladový vlk, hned, když statek od otce přijímáš, shrábne veliké poplatky, vezmi peníze, kde vezmi, ale být musí! A pak máš hned na krku robotu a hrůzu kontribucí, v penězích, ve zboží, mnoho desátků - z obilí, od včel, z drůbeže. Nač páni pohlédnou, ode všeho něco chtějí a dělba nakonec dopadne tak, že páni snědí maso, tobě nechají ohlodané kosti. Podle robotní normy jsou poddaní nuceni jezdit dalekými fůrami pouze do čtyř mílí cesty od svého domova, ale braň se, pošle-li tě vrchnost s fůrou deset až patnáct mil. A ještě ti na zámku řeknou: cesta jako cesta; na koho mají vztek, toho pošlou hodně daleko, avšak peníze mu na to nedají, nemá-li svých, ať třeba hlady pojde! A jaký soud s vrchností! Pán od pána nikdy není, to je stará písnička - takhle rozumovali poddaní a trpěli, dokud mohli. Ale čím dál tím hůře! Stížností na vrchnost přibývalo.

Drábi, panští úředníci provokovali.

Osmělili se i strašpytlové a mluvili. Bída všechny dohánělа až k zoufalství, které pohrdá opatrností, které se už nebojí ničeho. Kraj přírodou zanedbaný, kamenitý, hornatý, ke všemu ještě vrchností a jejími úředníky vysávaný, vřel jako sopka. A vrchnost zatím ničeho nepozorovala nebo se stavěla, že nepozoruje. Kněží sice tu a tam se zmínili o Kristovu přikázání milovat své bližní, ale cožpak je takový hřbet, nevolník, také bližním člověkem? K smíchu!

Třešťští, ze všech nejuvědomělejší a odedávna také nejsmělejší, se postavili do čela selského hnutí, byli vždycky tak trochu rebelanty ...

V hrubé jizbě u Šmahů se sešla jedné neděle za soumraku řada nespokojenců. Byl tu především hospodář Martin Šmaha. Když se tehdy vrátil domů z panského vězení a vkročil na dvůr, uvažoval okamžik, co má dělat; cítil, jak je unavený, viděl, že je vyčerpaný a vychrtlý, z kůlny na něj hleděl špatně živený kůň - ale uvědomil si, že se blíží jaro a on ještě nemá zaseto. A čas už značně pokročil. Ztesknĕl, ovinul opraťkoně kolem sloupku u vrat, přinesl mu náruč špatného kyselého sena, a sám těžce a malátně zašel do světnice, aby něco pojedl … A za chvíli vyjel na vlastní políčko. Bylo už hodně šero, jen úzký srpek měsíce se leskl na temné obloze a hvězdy na ni vyskakovaly jak žhavé jiskry. Občas hák zaskřípal o kámen, kterých bylo v půdě značné množství. Šmaha věděl, že by bylo dobré sesbírat je a vyčistit ornici, ale neměl čas na to. Byl si i vědom, že je pole zaneřáděno i spoustou pýru, ale jak by nebylo, když může pracovat pouze povrchně, sám unaven, za noci? Místo odpočinku a posilnění k nové práci musel plahočit vysílené údy, aby život uhájil. Jako podloudník za nočního šera musel sít i sklízet …

Vedle hospodáře seděl nejmladší ze všech, Pavel Pitauer, kolem nich ostatní: dlouhý Janík Buk, ohromný, zavalitý sedlák neobyčejně dlouhých vlasů, s uherskou dýmkou v zubech, jako slonovina bílých, Ondřej Kubát, stařeček Václav Králů, zanícený čtenář bible, vedle něho seděli Pála, Kuba Jelínků a ještě několik jiných sousedů, mlčících, vážných. Když byli pohromadě, prohodili slůvko, dvě a hned věděli, co si každý myslí, co se mu honí hlavou.

„Martine, kdes byl? Vždyť jsem tě neviděl několik dní," optal se Král Šmahy.

„Kde, kde? V Hodicích na sýpce."

„Půjčoval jsi obilí na setí?" divil se Král, jenž znal Šmahu jako hospodárného člověka, jenž pamatuje se vším na zadní kolečka.

Šmaha se smutně usmál.

„Neměřili mi tam věrtele, ale sypali mně na gatě. Tři týdny jsem se doma sotva vlekl. Ale nezapomenu jim to, do smrti nezapomenu," zahrozil pěstí a svraštil čelo při vzpomínce, co ve vězení vytrpěl.

A Šmaha, odkašlav si, vypravoval, jak tenkrát v lese u Čertova hrádku dráb po něm šlehl hůlkou, jak odpovídal direktorovi, jak na něho mušketýři v domě již čekali a co ve vězení vytrpěl bití z rozkazu správce dvora Kurzweila.

„Sotva mě přivedli do dvora, vyšel správce dvora, ten tyran, řekl mi, že jsem rebelant a že má nařízeno panem direktorem, aby ze mě zbytečný rozum vyhnal," jal se líčit své utrpení Martin Šmaha. „Čtyři chlapi mě hned chytili, položili na lavici, přivázali k ní ruce i nohy, jeden dráb si stoupl s holí po pravé straně, druhý po levé straně: Teď budeme mlátit ve dvou. Tvoje zadnice je mlat. Zasmáli se jako ďáblové a začali mě bít."

„Proklatci!" zasykl Pitauer a zkřivil hněvem tvář.

„Sousedé," pokračoval ztrnulým posluchačům Šmaha v líčení, „křičel jsem chvíli, řval jsem bolestí, ale pak se mi zatmělo v očích a nevěděl jsem o sobě. Kolik ran mi dali, nevím. Když jsem procitl, ležel jsem v sýpce na zemi dolů břichem. Chtěl jsem si namazat rány lojem, co mi Apolena od Pitauerů dala, ale neměl jsem k tomu síly. Nemohl jsem se obrátit a bolestí jsem jen sténal. Až za tři dny jsem si nadýchal na ztuhlý lůj a natíral jsem bolavé místo. Ach, to byla zase nová bolest! Zaťal jsem zuby a natíral dále."

„Chudáku nebohý!" litovali ho přítomní a prociťovali s ním jeho bolest.

„Vy mě litujete, ale Kurzweil nelitoval. Vešel ke mně a vida, že se hýbám, povídá: ‚Ještě žiješ? Myslel jsem, že zdechneš, ale ty máš duši v těle napříč. No, třeba se polepšíš a nebudeš poučovat pana direktora'. Pak odešel a poslal mi hrnek s vodou a kus chleba na posilněnou," vypravoval vzrušeně při vzpomínce na utrpení.

„Bůh zatemnil jeho rozum i srdce a ďábel mu sedl na jazyk, že mluvil o zdechnutí člověka, tvora božího. Bůh strpí, strpí, ale přece jedenkrát trestá," uvažoval stařeček na lavici u kamen, když slyšel Šmahovu řeč.

„Ale my to nebudeme trpět," ozval se rezolutně Pála. „Posledním císařským patentem je prý robota zrušena a bití zakázáno. Nač máme krajské úřady? Byl nám dán zákon: miluj bližního svého jako sebe samého."

„Brachu, kde's to slyšel, že robota je zrušená? Tu pohádku jsme slyšeli už několikrát. Já zažil tu strašnou válku, co trvala krvavých třicet let!" ozval se opět z lavice smutně stařeček Král, „tehdy nám vrchnost bible pobrala, abychom se prý nepokazili," trpce se mu zachvěl hlas, „král proti králi a my ukrutně trpěli." - „A nemuselo by být tak zle na světě. Kdybychom všechnu křivdu tak trpělivě nesnášeli, nikdo by se neodvažoval nám křivdit," vyrazilo ze starého Pitauera.

„Má řeč, hospodáři," hněvivě vybuchl Pála jako kdyby nastřádaným přívalem vod chtěl protrhnout hráz Novoměstského rybníka," a my ještě jako bychom šelmě řekli: udeř, jen udeř směle, já snesu všechno."

„A to ne, Pálo, u hroma, to ne, jako že se Pitauer jmenuji!"

„Že ne? …"

„Jářku, nemluv, Pálo, nadarmo," ozval se pohoršeně Vít Polach, stařec, který se před několika desítkami let do Třeště přiženil.

„Když nás navštívila boží rána v podobě těch ďáblů švédských," promluvil zase rozvážně klidným, nevzrušeným hlasem stařeček Král, „říkali nám naši páni, že to jsou nepřátelé. Nepřítel, nepřítel! Člověk jako my, z masa a kostí. A víš, Polachu, proč je nepřítelem? Protože bydlí za vodou. Nám se, Vítku, stále a stále vykládá od pánů, že ta voda tvoří hranici mezi námi, to jest lidmi, a mezi nimi, to jest dobytkem, jen trochu lidem podobným. Ale není to pravda. Podle nich my máme naše bližní považovat za nepřátele jen proto, že bydlí za vodou? Za horami? To je proti křesťanskému učení; nejsou horší proto, že mají jiného potentáta. Co je za vodou, nic dobrého není, říká se nám a my tomu pomalu věříme! O, bláhoví! Vždyť tam za vodou jsou také lidé podle božího obrazu stvořeni a dokonce hodní lidé, zbožní, poctiví, tam také ctí rodiče a do kostela chodí a desatero dodržují. Tam bibli neberou božímu lidu. Och, lidé, lidé, jak jste to na duchu pokleslí!"

„Ale vždyť …"

„Nu, co, Polachu?"

„Vždyť Švejda u nás přeukrutně řádil, celé kraje vyplundrovali a spálili. I v Batelově přece leželi. A to nejsou zlí? Dělá tohle hodný člověk?"

„Blázínku, vždyť oni taky mají svoji vodu. I jim říkají jejich vrchnosti, že lidi, bydlící za vodou, jsou jako nebezpečné šelmy, že je nutno je zničit. Oni

nejsou špatní, ale jsou vychováváni k nenávidění lidí za vodou, právě jako my. Páni je štvou proti nám a nás proti nim. Jeden o druhém jenom špatné věřit musíme, jinak nejsme dobrými poddanými císaře a loyálními poddanými. Ach, ty vrchnosti ... A tys jako mladý tehdy pral Švédy -"

„Dva jsem postřelil," řekl chlubně Polach.

„Aniž bys myslil, že ti lidé byli podle obrazu božího stvořeni jako ty."

„Ale vždyť oni po mně také stříleli! A byl jsem jen chlapec nedospělý …"

„Nu, všichni jsme lidé za vodou a jeden druhému neporozumíme, jeden druhého pro nic za nic trestáme. Ale byl nám dán zákon: miluj bližního svého jako sebe samého."

„A je možno milovat i nepřítele?"

„Proč je nepřítel naším nepřítelem? Že páni tomu chtěli! Naši i jeho páni, obojí je stejné a člověk by řekl: rota. Proč? Protože lžou a překrucují boží pravdu."

„Provinili jsme se, proto nyní trpíme," odpověděl zkroušeně, skoro kajícně Polach.

„Kdo se provinil? My? Čím?" odporoval prudce Šmaha. „Trest odnášíme za cizí viny. Jaká je v tom spravedlnost, aby trpěl, kdo se neprovinil?" - „Všechno lidstvo trpí - pro dědičný hřích,"

jízlivě, rouhavě se posmíval Polach: „Co byste říkal, stařečku, kdyby někdo zmrskal vás za to, že já byl sousedovi na hruškách?"

Několik sousedů se nezdrželo úsměvu. Ani Polach nedovedl odpovědět: „Neskonalá moudrost boží sama nejlíp ví, proč to zařídila tak a ne jináč -" „A neskonalá boží moudrost dopouští, že nás vrchnost škrtí - " napodobil jeho mluvu s hořkým posměchem Šmaha. Pak už nepromluvil.

Nyní se starý Pitauer rozvážně vložil do sporu: „Takovéhle řeči nám nepomohou. To tu nevyřešíme. Jisto je, že hrabě nám ukládá novou nezvyklou robotu."

Bylo teskno z těch řečí. Vít Polach už neodpověděl. Zamyslel se, hryzl spodní ret. Byl to shrbený, hubený muž, tváře souměrné, holé, od větrů a tepla okoralé, skorem hnědé. V Hodicích mu náležel jeden z největších statků; stál hned u cesty, spojující Třešť s Hodicemi. Byl odtud pěkný pohled na městečko, hrad Roštejn, na Špičák jakoby zasněný. Polach měl nadevšechno rád onu podívanou, kopce mu byly tím, čím je námořníkovi široké, velkolepé moře. Rod jeho ženy žil na panství leta letoucí, od nepaměti. Jeho žena Barbora vypadala starší, nežli byla; práce jí záda ohnula a ruce pokryla mozoly jako muži, ale muž přece vypadal zdravěji, snad proto, že více žil na venku, na čerstvém povětří. Měli nejmladší dceru, Mílu, hezké, asi osmnáctileté děvče, modrých, velkých jiskrných očí - jako by člověk v noci hleděl na hvězdnou oblohu. Však měla již ženicha - mladého třešťského Pitauera. Starší syn, po otci také Vít,

zemřel na uherskou nemoc a mladšího Jana před lety ušlapali na robotě koně. Ostatní dcery byly již vdané. Míla byla dívka nevysoká, ale velmi pěkná, souměrně rostlá, pružná jako větev jabloně. I pod šátkem, nedbale uvázaným kolem hlavy, i s vyhrnutou sukní, jež obnažovala její lýtka, se podobala Madoně jako z nějakého barokního obrazu. Zdaleka po ní chasníci pokukovali, usmívali se, ale ona měla jenom toho svého vyvoleného. Jméno měla po nějaké komtese, která v době, když se Míla narodila, často pobývala v Třešti. Komtesa churavěla, mnoho kašlala, v létě často prodlévala v Hodicích v hraběcím letohrádku a lidé ji měli rádi, neboť měla dobré srdce a konala dobré skutky, jako by z panského rodu ani nebyla ...

Za hrubým stolem v rozsáhlé, ale nízké jizbě, proti Polachovi seděl Pála, padesátník, neveliký, shrbený od práce, jeho ruce byly příliš dlouhé a hubené, žilnaté, jeho hlava příliš veliká, nasazená na dlouhém hubeném krku. Jakoby to byla hlava jiného člověka, daleko většího. Pála nebyl na pohled pěkný člověk, ale neodpuzoval, z očí mu hleděla bystrá mysl, až překvapující. Nebyla to totiž ta vrozená zchytralost, vtisknutá sedlákům těžkými životními okolnostmi, při které se říkávalo - ten je nad žida; Pála nebyl vychytralý, ale mnoho četl, o všem při práci uvažoval, brousil rozum a inteligence nad ničím se v rozpacích nepozastavující hleděla z jeho velkých šedomodrých očí. Vědělo se o něm, že na všechno jde s rozvahou, že každé slovo uloží třikrát na jazyku, nežli je pronese, ale pak že od něho neustoupí ani za kopu dukátů. Rodem ani on nebyl třešťský, jeho otec se přistěhoval do Třeště, když byl Jakub malým chlapcem, ale nikdo mu to nepřipomínal - jak tenkrát bývalo nejapným zvykem. Žil tu nejméně čtyřicet let, zvykli na něho a mnohý usedlík už sám nevěděl, že Pála není zdejší. Chodil do kostela podle předpisu, přidržoval se katolické víry, jako ostatní, leč přece jej skrytě podezírali, že je starověrcem, zakukleným „pikartem", neboť velmi rád četl, o přečteném přemítal a v řeči leckdy užíval okřídlené věty z bible. Otec doma mu říkával: měj rozum v hlavě, měj srdce na pravém místě, a Bůh tě neopustí. Ale jedno bez druhého nepřináší štěstí. Nebudeš jednat správně, budeš-li se řídit příliš rozumem nebo příliš srdcem. Rovnováha mezi oběma je nejlepší.

Za dlouhých zimních večerů si četl v Písmě svatém a bylo mu lehko v duši. Co je v ní napsáno, to je něco docela jiného, než co se děje ve světě. V té knize se praví, že všichni lidé, tedy urození i poddaní, pocházejí od Adama a Evy, že jsou všichni lidé bratři, že jsme táž krev. A když Adamův syn zabil svého bratra, Bůh ho proklel; což neřekl náš Spasitel, že máme milovat bližního svého jako sebe samého, což neřekl, že kdo se povyšuje, bude ponížen, a kdo se ponižuje, bude povýšen? Vždyť i já jsem Adamův potomek a můj rod je stejně

tak starý jako rod kteréhokoli knížete, jenže kníže to má na pergamenu napsáno jak se jmenovali jeho předkové, a my, sedláci, to nemáme. Takto Pála uvažoval. Díval se, jak to chodí ve světě; viděl, jak „urozený" bratr svého bratra nevolníka do krve trýzní a zabíjí a řekl si: To není spravedlivé. Bůh přikazuje něco jiného. Svět je zvrácený. Jen když má český sedlák dát peníze a obětovat krev, jen tenkrát je dobrý - jinak je to chám.

Doma na polici měl Pála ovšem jen knihy aprobované, jež prošly ohněm zkoumání opatrných kněží na faře, kteří tehdy povinně cenzurovali knihy „ad maiorem Dei gloriam". Byl tam Regimen zdraví, tlustý herbář, vázaný ve vepřové kůži, Solfernus doktora Johana Damoscenského, Jestřábského Vidění rozličná sedláčka sprostého, jež vyšla v opavské impresí Schindleriově a některé jiné spisy, ale šeptalo se, že Pála má někde kopu zakázaných knih, po nichž misionáři slídí jako hladový vlk po kořisti, prý nějakou bratrskou bibli, postily, kancionály a Hájkovu Českou kroniku, jež sice nebyla zakázanou knihou, ale kterou misionáři lidu občas brali, neboť prý takové vědění nepotřebují, ať se o pole starají, o dobytek a nemyslí příliš vysoko. Pála se se zakázanými knihami nikomu nechlubil, to bylo nebezpečné, ale přece si lidé o nich šeptali. V zimě, večer co večer, Pála prý z oněch knih nahlas říká a domácí poslouchají třeba dlouho do noci, ani nedutají. Ale nikdo ho proto neudával, nikomu neubližoval, nebylo příčiny k nenávisti.

Ostatně, bylo v kraji mnoho těch, kteří nemohli zapomenout na starou víru z doby Venceslíků, na dobu, kdy jim Třešť patřila. Mnoho z těch, kteří vzpomínali na nepřívětivé počátky rekatolizace, v duchu souhlasili s každým, kdo si zachoval aspoň trochu lásky k tomu, co bylo a už není. Tu v horách pod Špičákem a pod Javořicí žilo mnoho lidí, jejichž ducha trochu ohnuli dragonádami, ale nezlomili, neudolali. Byla to veliká vojna mezi dvěma světy, trvala už desítky let, bez ustání, hra na honěnou a na skrývačku, již nejednoho robotníka zahnala i do lesů, mezi vyhnance mimo zákon, aby se mstil na pánech, za ponižovanou, jak oni to viděli, „pravdu boží". Odešli nikoli z touhy po kořisti, ale proto, že duše, přepjatá dojmy protivenství, bezmezného útisku, volala po odvetě. Někteří odešli do kopců a lesů, když na ně bída nesnesitelně dolehla, když jim knihy pálili a tělo rozbíjeli obuškem, jiní se na oko podrobili nátlaku, přijali všechny zřejmé obřady bělohorských vítězů, ale nepřijali jejich ducha, v skrytu zůstali, čím byli dříve. Ona „boží pravda" stejně jako předbělohorská nekatolická minulost nebyla sice nijak slavná, ale lidská paměť snadno vytěsňuje to zlé a vzpomíná jen „starých, dobrých" časů. Že ani ony nebyly zdaleka tak dobré a zlaté, jak si namlouvali, vědět moc nechtěli …

V době postu třešťští i z okolních vesnic častěji a vytrvaleji než jindy prodlévali v horním nebo dolním chrámě na náměstí na modlitbách. Obzvlášť na odpoledních nedělních kázáních bývalo nabito. I hrabě přicházíval a poslouchal jako dokonalý křesťan. Ve svatém týdnu pak přistupovali ke zpovědi a k stolu Páně. Mnozí ze skutečné zbožnosti, někteří, tajní luteráni, z donucení. Duchovní správy v těchto dobách z církevního nařízení oznamovaly vrchnostem, kdo kacířsky opomenul přistoupit k „správě boží". A to byl vážný problém. Když se posledně postní období sklánělo už ke konci a Pála dosud nepřistoupil k stolu Páně, žena schválně odkládala svou duchovní očistu čekajíc, až i muž se rozhodne. Opakoval se však starý scénář - když se nemohla dočkat a byl už nejvyšší čas, zeptala se mírně muže: „Ke správě boží - nepůjdeš?"

„Ne", odvětil temně a zachmuřil se.

„Je svatý týden - a je to křesťanská povinnost, Jakube - " připomenula se šetrnou výčitkou.

„Je také křesťanskou povinností s bližním křesťansky zacházet," vybuchl Pála, „ale jak tu povinnost konají nejdokonalejší křesťané - farář a vrchnost? Jeden z nás málem dře řemeny kůži a druhý ho za to velebí. To je křesťanství jen na jazyku, ale ve skutečnosti pohanství," doložil trpce.

Žena jen smutně povzdechla a pak tiše řekla: „Udá tě -" „Nebude to poprvé,", poznamenal jízlivě. „Budou tě pokutovat" - pokoušela se ho ještě oblomit. Vyhrkl vzdorně: „Ať si mě třeba ožebračí. Ale - sper mě třeba ďas - nebudu pokrytcem."

„Neklej, Jakube, abys někdy nelitoval." Utáhla mlčky šátek pod bradu a rozesmutnělá odešla sama do kostela. Měla k veškerému dění v něm totiž mnohem blíž než její muž; jako obdařená pěkným hlasem zpívala v kostelním sboru, měla v něm dokonce i sóla procítěně znějící z kůru. Proti barokním mistrům tónů ovšem nemohl nikdo nic namítat. Však od smrti kantora Hořalky zůstalo jeho místo nejen ve škole, ale i na kůru prázdné a jen o vánocích a velikonocích přijížděl jeden mladý kantor z Telče nacvičit s místními slavnostní mši.

A Jakub Pála, potomek Českých bratří, který tu teď seděl ve stavení u Šmahů, táhl s těmi, kteří na oko neodpírali poslušnosti. Před špehouny mlčel, mezi svými jen tu a tam utrousil nějaké slovo, jež ukazovalo, co mu duší přetéká.

Leč někdy přece nádoba opatrnosti přetekla ....

Vít Polach se teprve po delší zamlklosti vrátil k předmětu rozmluvy, kostnatou rukou si prohrábl bujné, dlouhé vlasy, zatřepal hlavou, jako by zaháněl nějakou drsnou, neodbytnou myšlenku a pohlédnuv na sousedy z hustého obočí zamyšlenýma jako nepřítomnýma očima svědčící o úporném přemýšlení, řekl: „Říkáte, stařečku, že nelze věřit úplně tak, jak nám říká velebný pán z kazatelny?"

„Víš, Vítku, to je všechno moc zatrachtilá věc. Nemůžu říct, že vykládá věci lživé, to určitě ne, ale jaksi smysl překrucuje, slyšíš jen část pravdy boží. Není v tom pravého smyslu Písma. Není. Všechno popletené, páté přes deváté. A právě proto jim nevěřím. Ne. Myslíš, že Kristus Pán by takhle mluvil?"

„Já nevím."

„Tamto není řeč Písma a dost," zabručel Jakub Pála.

„Ale když přece mnoho z toho, co říká naše duchovní vrchnost, se splnilo," nedal se stále Polach odbýt.

„Zlé věci je vždycky snadno prorokovat," vmísil se rázně do hovoru Pála, „snadněji nežli dobré, neboť na světě je stále zle. Lehko je, sousede, prorokovat vojnu, neboť ani jeden z nás neprožil svůj věk v pokojné době. A neprožije. Pán řekl sice: Petře, zastrč meč do své pochvy, neboť kdo mečem zachází, jí také schází, ale zdali ho někdy poslechli naši Petrové? Naši mocní, kteří rozhodují o míru a válce? Znáš přece minulost: byla strašlivá, krvavá ... Svět se ve svém duchu podstatně nemění. A změní-li se, my se toho nedočkáme, ani děti našich dětí. Židé utlačovali národy, kteří před nimi obývaly zemi Kanaán, Babylonští přišli z dalekých končin a utlačili zase Židy, Římané utlačovali křesťany a katolíci Němci zase utlačovali nás. Víra s vírou, národ s národem vojnu vedli a dál povedou …" - „Ale sedlákům běda!" - „To v každém případě …" -„Zdá se, že nám vůbec není pomoci." - „Povede se nám, brachu, ještě hůře. Jsme slabí a bez odvahy k velikým věcem, beránkové v ohradě, když obchází vlk. Proto se nám zle povede, že se nás žádný nebojí, každý si na nás dupne. Kam se poděla stará selská práva?" - „To je pravda, sousede. Ale co dělat, brachu? Hlavou přece zeď neprorazíš -" „Tak ji prorážej kopáčem!" - „Myslíš, abychom se chrptom opřeli? Není to tak lehké, jak si člověk doma namlouvá. Utiskuje-li nás naše „milostivá" vrchnost, můžeme prý stížnost podat --- v panské kanceláři. A tam pak místo vyšetření položí člověka na lavici a vyplácejí ... "

Dialog mezi Pálou a Polachem přerušilo zaklepání na okno.

„To asi nějaký soused, - " prohodil Šmaha a zmizel v síni. Po chvíli se vracel s vysokým štíhlým junákem. Vrána, jak se mladý sedlák z Bukové jmenoval, dal obvyklé křesťanské pozdravení, přivítal se se sousedy a chtěl si sednout na lavici ke kamnům.

„Odlož halenu, je tedy teplo a sedni si ke stolu. Jsi náš host," vybízel Šmaha příchozího; tím ho vyznamenával. Na lavici u kamen sedávaly děti, čeleď, za stolem hospodář nebo význačnější host. I hospodyně si sem zřídkakdy sedla. Jen při jídle býval stůl všemi domácími obsazen kromě malých dětí, nebylo-li místa. Ty jídávaly na lavici u kamen.

„Máš pravdu. Host do domu, Bůh do domu," souhlasil spokojeně stařík Král, že pozvali příchozího ke stolu.

Králova dcera Anežka byla provdána v Telči za měšťana Jana Malíka, synu Janovi postoupil půl chalupy a vymínil si u něho stravu pro sebe a mladší dceru. Druhou polovinu chalupy měl tedy pro sebe a chtěl jí dát nejmladší dceři Kristýně, která se mu narodila, když mu bylo již padesát let. Žena mu dávno zemřela, a tak bydlel jen s dcerou. Třebaže mu bylo již tolik, tkal po celé dny plátno ve své jizbě a v létě dělával ještě na poli zároveň s druhými. V neděli nebo večer rád četl z bible a rozjímal o přečteném. A to bylo snad příčinou, že i na život pohlížel rozumně, uvažoval a filozofoval o něm po svém.

„Tak co je u vás v Bukové nového?" tázal se se zájmem mladého Vrány, když ten se z haleny vysvlékl, vysoký homolovitý klobouk se širokou střechou odložil a položil na stůl.

„Máme se dobře, až zuby skřípeme. Té milosti od vrchnosti máme mnoho, až se nám přejídá," se smutným úsměvem odpověděl Vrána.

„Čtvrté boží přikázání se netýká prý jen dětí a rodičů, říká pan farář, ale i všech představených a vrchností dobrých i zlých. I ty prý máme poslouchat" - ujal se slova Král a hned pokračoval: „Ja, ja, jemu se to řekne; musíme poslouchat. Ale jemu vrchnost neubližuje. A nač nám dal Pán Bůh rozum, když nesmíme přemýšlet? Všechno má svůj konec i poslušnost, jen Pán Bůh konce nemá," mudroval při vzpomínce na kázání, které v kostele nedávno vyslechl.

„Máte pravdu, staříčku, taky si myslívám, že všechno musí mít svůj konec, i to naše trápení. Když jsem ležel v sýpce na zemi na slámě, uvažoval jsem o našem utrpení. Tu mi napadlo, jak to může být, že několik pánů poroučí tolika lidem. Kdyby se jenom malý díl lidí vzbouřil, pobije pány i jejich služebníky, a budou vysvobozeni. Či ne?" vyzrazoval Šmaha své násilnické myšlenky, kterými se obíral v době svého věznění.

„Martine, hned bych se přidal, kdyby se všichni vzbouřili," souhlasil s jeho myšlenkou mladý Pitauer a oči mu zaplály. „Jenže pánům slouží mušketýři, drábové, soudy. Sedláci mají jen svoje mozolnaté ruce."

„Ja, ja. To je to kdyby, kdyby! Kdyby se všechny blechy na tebe, Martine, sběhly, vypily by ti krev, třeba jsi silný chlap."

„Staříčku, tolik blech ani u nás není," odrážel se smíchem Královo porovnání Šmaha.

„Když není, tak není, dobře, že není. Kdyby se všichni komáři na hovado shrnuli, uštípají ho. Ale někteří jen zdaleka obletují, někteří si sednou, aby štípli, a jak kráva šlehne ocasem, odlétají strachem, a kopne-li nohou, utíkají a utíkají. A tak je to i s lidmi. Nedohodnou se, je jich mnoho. Jedni jen hu-

bou melou, bzučí jako ti komáři ve vzduchu, druzí se chystají na pány, ale jak vidí karabáč, utíkají. A když nejsmělejšího chytnou a zavřou, ostatní ho opustí, aby je panská noha taky nekopla a zase poslouchají vrchnost," rozumoval starý Král, jenž slyšel i doma více na slovo „stařeček", než slovo „tatíček", protože ho tak oslovovaly děti provdané dcery i dvě synovy děti.

V tu chvíli se ozval výskot a do jizby vběhly hospodářovy děti - desetiletý chlapec s osmiletým děvčetem a za nimi jejich sestřenice. Děti se zarazily, když spatřily návštěvu, ale starší Bětka hned duchapřítomně vítala známé hosty. Hospodyně na ni od kamen zavolala a vzápětí Bětka přinášela na stůl kmínovou polévku, do níž byly nakrájeny kusy chleba. Menší mísu přinesla pro děti a postavila ji na lavici ke kamnům. To býval jejich dětský stůl. Pomodlili se všichni hlasitě a jedli - děti u stolu ze společné mísy, dospělí každý ze své. Druhým jídlem bylo zelí, a protože byla neděle, ještě donesla hospodyně mísu placek. Z vařené, strouhané kukuřice, mouky a soli udělala těsto, urýpla kus, rozplácala na stole na tenké placky, pomoučila je po obou stranách, dala na teplé, umetené ohniště upéci a pak je po obou stranách omastila, až se leskly jako sklo. Dětem oběd tak chutnal, až u lavice radostí poskakovaly. Děvče olízalo napřed mastné z obou stran, až se jí tváře i nos mastnotou jen leskly, a pak s chutí pojídala těsto. Chlapec byl rozumnější a už jedl jako dospělý člověk. Když dojedl, olízl prsty. Taky jako dospělý člověk, jak to viděl u starších.

Pojednou se na cestě za živým plotem objevily dvě velice rozdílné osoby. Mladá, asi čtrnáctiletá dívka vedle slepého starce o holi. Čile a lehce kráčela bosýma nohama. Podlouhlý obličej, z něhož bylo možno vyčíst i odvahu a bystrého ducha, nastavovala vanutí jarního větru; její černé, zářivé oči hleděly do světa a dva tmavé copy jí spadaly po bílé košilce vyšívané červenou vlnou; tak byla vyšita i bílá sukně, která pod červeným pasem obepínala její štíhlou postavu. Lehce si vykračovala, určitě by i vzlétla, kdyby měla křídla. Za dívkou se belhal o holi shrbený, suchý stařec. Na jeho snědé, vyhublé tváři s řídkým bílým vousem byl vidět jakýsi klid, který se již se vším smířil a všechen bol přetrpěl, klid, který se už netáže, je-li nějaký rozdíl mezi štěstím a neštěstím. Široký, vetchý klobouk se starci svezl do týla, na zádech kromě břemena let nesl pytel, po boku se mu houpala pestrá mošna. Oblečen byl chudobně, ale čistě. Dříve než stařec s děvčetem přešli kolem chalupy, zavolala Šmahová z přístřešku hlasitě: „Hej, Johanko! Kampak máte s tátou tak naspěch, jako by vás někdo honil?"

„Děkujeme za zeptání, paní kmotro, jdeme domů z městečka," odpovědělo způsobně děvče, zastavilo se a stařec něco zamumlal.